

Balatonszabadi-Pusztatorony régészeti kutatása Középkori templom temetőjének leletei I.

MAGYAR KÁLMÁN

Kaposvár, Rippl-Rónai Múzeum, E-mail: magyarok@dravanet.hu

MAGYAR K.: *The excavation of the area of the Middle Age in Balatonszabadi-Pusztatorony in late spring of 1983. I.*

Abstract. The church can be dated back to the 11–14th century. This is based on the other archeological finding such as tombs and other objects discovered around the church. (Figure 3–5.) The findings in the church and around in Balatonszabadi-Pusztatorony are one of the most significant and remarkable findings of Hungarian cultural history of the 14th and 15th century, not only because of the unique pieces (Figure 6–9.) amongst the findings but in their quantity, too.

Keywords: bronz belt-plates, pressed and decorated, the Gothic text „majusculus”, the noblemen from Szabadi, the cemeteries in Pusztatorony, scientists identified them as Cuman.

1. Bevezetés

Balatonszabadi községtől É-ra és a Balatontól 2,4 km-re D-re fekvő Pusztatoronyi-dűlő (1–2. ábra, 1. kép) kiemelkedő magas dombjáról és a környékéről már 1895-ben is különböző római és középkori leletek kerültek a Magyar Nemzeti Múzeum Érem-és Régiségtárába.¹ 1965-ben Lovag Zsuzsanna, a Magyar Nemzeti Múzeum régésze még megfigyelhette a templom 5,4 méter hosszú és a hozzácsatlakozó 2,3 méteres sarokrészének 1,3 méter magas téglá- és kőfalmaradványát.² (2. ábra 2. lelőhely, 1. kép 1,4.). 1972-ben a Dunántúli Vízügyi Igazgatóság síófoki építésvezetősége víztározót épített fel közvetlenül a templom mellé, tőle K-re. A munka során nagytömegű csontvázat találtak és több falat el is bontottak.³ Az ott helyszínelő régészek már akkor megállapíthatták, hogy ez a megrongált templom és a temető a középkori Szabadi egyháza volt. Azt is kideríthették, hogy a templomtól ÉK-felé 500 méterre lévő középkori falu helyén a November 7 Mgtsz már az 1960-as években két sóderbányát is üzemeltetett, (2. ábra 3. lelőhely) s ezekben rendszeresen találtak a régi településre utaló kerámiákat, fémeket és különböző épületek maradványait.⁴

1982 áprilisában a több éven keresztül folytatott szőlőültetés közben a Pusztatoronyi-dűlő területén – a síófoki November 7 Mgtsz munkásai egy késő középkori kincsleltre akadtak a templomtól D-re 100–150 méterre. (2. ábra 1. lelőhely)⁵ Az előkerült leletet a bejelentést követően – M. Hrotkó Zsuzsannával – a szerző tárta fel.⁶

Ekkor állapíthattuk meg azt is, hogy az 1800-as évek végétől kezdődően 1982-ig Balatonszabadi pusztatoronyi részén (1. kép) már három lelőhelyet: a kincslelet (2. ábra 1.), a templom (2. ábra 2.) és a falu (2. ábra 3.) területét és régészeti tárgyait találtak meg.

A régészeti anyag alapján is jelentősnek tartható középkori települést a történeti források szerint⁷ már elég korán, 1092-ben egy határjárás során említették, mint **Zabady villa-t**, azaz Szabadi falut. A falu közelében létezett egy kikötő is (**versus Zabady, ubi pervenissent ad portum...**). 1299-ben a Szabadiból való Fornas fia Jakab szőlleje is szerepelt (**vinea Jakobi filii Fornas de Sobody-ként**). 1370-ből van adatunk a **nobiles de Zabady-ra**, vagyis az itt lakó szabadi nemesekre. Egy másik oklevélben a Boldogságos Szűznek szentelt székesfehérvári egyház Szabadiba való „jobbágyainak” említése történt.

Az 1982-ben az elpusztult középkori falu helyén folytatott helyszínelésünk során a középkori településre újabb adatokat nyertünk. Megállapítottuk, hogy a Pusztatoronyi-dűlő É-i részén 50–100 méterig, míg a Ny-i oldalán a domb lábáig szórványosan még megtalálhatóak a falu nyomai. K-re, így inkább a két domb közötti völgyben maradtak meg a falu házaira, a lakóterületre utaló nyomok, elsősorban a kerámiák. A talált különböző, a hullám- és vonalkázással ellátott perem, oldal, aljtöredékek többnyire Árpád-koriak voltak. A jellegzetes 14–15. századi bevagdálással, pecsételéssel díszített töredékek, valamint a vonalkázott díszű fazék, bögre oldaltöredékek és ugyancsak nagyobb számban serleg, pohár aljdarabok is felszínre kerültek. A jellegzetes vasanyag: sarló, kés, lakat, kapa stb. mellett állatsontok, paticsmaradványok vesszőfonattal, őrlőkövek, valamint a templomhoz tartozó szenteltvíztartó, kapu perselykő és különböző vörös márvány töredékek is felszínre jutottak.⁸ Tehát a templom közelében, attól ÉK-re lévő nagy és gazdagabb település erősen elpusztult maradványait rögzíthettük.

Magára a falu egyházára vonatkozó első adat 1333-1334-ből való, amikor Péter nevű papja egy jelentősebb összeget, 70–70 kisdénárt fizetett pápai tized fejében. (Többet, mint Fok vagy Töreki Szent Péter egyháza, mivel az csak 56 kisdénárt adott!)⁹

1982-ben a templomtól D-re lévő nemesi udvarház helyét is azonosíthattuk. Az udvarház padlója alól korszóba rejtve 5038 érem került elő, főképpen az 1506-1591 közötti időből. Egy arany és ezüst ékszereket, díszes pecsét és köves gyűrűket is tartalmazó, I. Mátyás korától (1458–1490) 1591-ig gyűjtött „kincslelet” volt itt elrejtve. Ez a leletegyüttes a tizenöt éves háború itteni harcainhoz, illetőleg Fok (Siófok) környékének török megszállásához kapcsolódik.¹⁰

Ez a három pusztatoronyi lelőhelyegyüttes (1–2. ábra) számunkra nagyon fontos. Ezért először az 1982 tavaszán előkerült kincslelet lelőhelyét és a közvetlen

környékét (2. ábra 1.) régészetiileg is megkutattuk. Az intenzív szőlőtelepítés miatt azonban a nagyon jelentős faluhelyen (2. ábra 3.) már csupán helyszínelhettünk. 1983 nyarán azonban a pusztatoronyi romnál és a középkori egyház területén és tőle K-re, Ny-ra és D-re (1. kép) egy leletmentő ásatást is folytattunk.

Ennek az ásatásnak a legfontosabb sírleleteit (2–5. kép) közöljük és értékeljük tanulmányunkban.¹¹

2. Pusztatoronyi templom és temetőjének feltárásáról.

Az Mgtsz és a község segítségével¹² 1983. május 16. és június 22. között a pusztatoronyi romnál folytatott feltáró munkánk során É–D-i és Ny–K-i irányban nyitott (1–5.) kutatóárokokkal és a hozzájuk csatlakozó (I–IV., IV/1.) szelvényekkel (3–4. ábra) – többek között – meghatároztuk egy 12–16. századi egyház alaprajzát, valamint a hozzátartozó temető kiterjedését.¹³ A végvári harcok idején elpusztult és leégett¹⁴ templom még a napjainkban is fennálló falai mögött – a második világháború során – szovjet katonai figyelőhelyet alakítottak ki. (Ásatásunk során megtaláltuk a szovjet futóárókban megmaradt telefonvezeték és a különböző löszerek maradványait.). Kiderítettük, hogy a domb É-i részén lévő Ny–K-i irányú, egyenes romfal, illetőleg a K-i rövid sarokrész később, a 14–15. században készült kőből. A délen feltárt közel 20 méter hosszú, keskeny, 5–6 méter széles hajóval és kisebb félköríves záródású szentéllyel rendelkező templom, jóval korábbi, románkori volt. A téglatemplom déli falánál egy kis téglalap alakú építmény (torony?) is előkerült. Az északi falánál, valamint a Ny-i részen voltak a bejáratok. É-ről közvetlenül egy kettős osztású építmény és a tőle északabbra az említett még ma is fennálló sarokfal (egy torony?) vastagabb falmaradványa csatlakozott a templomhoz. (4. ábra) Ehhez a – hagyományos középkori templomoknál – bonyolultabb alaprajzú román-és gótikus templomhoz jelentős számú, főképpen gótikus kőfaragvány és száznál is több, különböző színű (piros, zöld stb.) vakolattöredék is tartozott.¹⁵

A Bevezetés-ben is már jelzett nagyarányú építkezések, valamint a második világháború harcai során bekövetkezett pusztítások révén a jelzett épületből csupán az É-i (toronyszerű?) sarokrész, valamint az É-i részen lévő bejárat maradványa (a hozzákapcsolódó kőporos, döngölt járósínttel) maradt meg. A templom É-i és D-i falaiból és a DNy-i végéből, a szentély DK-i ívéből, valamint a déli kiugró toronyszerű építmény sarokrészéből ugyancsak maradtak fenn még kisebb szakaszok.¹⁶ (3–4. ábra, 1. kép).

A templomépület különböző építményei és a hozzátartozó temetkezések sírjai is javarészt megsemmisültek. Ezt látjuk az 1. számú kutatóárok Ny-i falának metszetein. (5. ábra) A domb K-i felében a templom mellett felépített 10–15 méter átmérőjű és 4–5 méter mély gödörbe ásott víztározó munkálatai a temető K-i részét teljesen elpusztították. Az 1982-ben végzett szőlőtelepítés során viszont további temetőrészek felső rétegei semmisültek meg.¹⁷ Az 1983-as ásatásunk során

az is kiderült, hogy a különleges alaprajzú kő-és téglagyház temetőjének legalább 70 sírját a legutóbbi bolygatásokkal tették tönkre.¹⁸ Ezekből több mint húsz a szőlőültetés földmunkái során semmisült meg. Mi több mint félszáz (53.) sír csontanyagát tártuk fel. A különböző bolygatások miatt megsértett Ny–K-i tájolású, koporsós temetkezések így is nagyon jelentős mellékleteket adtak. Ezeket kísérték a nagyszámú, főként Mária (1382–1395) és Zsigmond (1427-ig terjedő) időszakának ezüstpénzei.¹⁹ A leletek elsősorban a középkori magyar templomkörüli temetkezések klasszikus, a 14–15. századi időszakához tartoznak. (6–9. ábra, 2–5. kép)

A templom Ny-i oldalán sikerült a teljes temetőrészt kiterjedését meghatározni. Ez a templom Ny-i falától 35 méter távolságban egészen a domb lábáig húzódott. Az egész egy hat méter széles és három méter mély árok zárta le, amely egy későbbi, 16. századi erősítés sáncárka volt.²⁰ (3–4. ábra)

3. A temető úgynevezett leletes sírjai.²¹

1. sír: K–Ny-i tájolású koporsós temetkezés. (A 2. kutatóárok 2. fixpontjától Ny-ra 1,37–0,32 méter között, -120 cm-es mélységben meszes törmeléken réteg alatti homokrétegben került elő.) A csontváz nyújtott helyzetű, deréktól lefelé erősen bolygatott és hiányos, arckoponyája törött, karjai a testen keresztben vannak. *A jobb kéz két ujján zöldes elszíneződés gyűrűre (?) utal. A koporsó D-i részében 2 db 6,5–7 cm hosszú, laposfejű, rozsdás koporsószegeg volt.*

5. sír: K–Ny-i tájolású, kissé bolygatott és hiányzik a koponya felső része és a bal kar. (5. fixponttól É-ra 0,5–0,9 méter között -92 cm-es mélységben.) *Sírfoltból 2 darab vasszeg és mélyebben (-130 cm) koporsó-dísz (ezüst, 10,5×7,5 cm) került elő.*

6. sír: K–Ny-i tájolású, bolygatatlan sír, csak az arckoponyája sérült. Karjai a test mellett kinyújtva. (5. sírtől É-ra -120 cm mélyen). *Koponyájánál koporsónyom 3 db vasszeggel.*

9. sír: K–Ny-i tájolású, nyújtott, férficsontváz. (8. sírtől D-re -126 cm-es mélységben.) *A bal combcsont mellett zöldre oxidálódott, 4×5 cm-es fémlemez (övvet?) volt.*

11. sír: K–Ny-i tájolású, nyújtott, teljes váz. Jobb karcsontjai deréktájon keresztben fekszenek. Kézfejek csontjai a medencén középen vannak. Bal karja a test mellett kinyújtva lehetett. (9. sírtől D-re -148 cm-es mélységben.) *Sírfoltjában két koporsószegeg.*

14. sír: K–Ny-i tájolású teljes, bolygatott váz. Bal karcsontja hiányzik. Jobb karja a váz mellett kinyújtva fekkent. Koponyája kissé félrebillent, arccal DK-re néz. (13. sírtől D-re a 6. fixpont közelében, É-ra -112 cm-es mélységben.) *Egy pénzérme, egy párizsi kapocs és apró, meghatározhatatlan vastöredékek kerültek elő.*

16. sír: K–Ny-i tájolású, nyújtott helyzetű, bolygatatlan váz. Koponyája elmozdult, a bal váll fölött van, arccal a föld felé fordulva. (A 15. sírtől É-ra -120 cm-es mélységben.) *A 16. sír É-i szélétől É-ra 46 cm-re*

-125–154 cm-es mélységben a zöldessárga homok feletti barnás betöltésből került elő egy vésett, lilimos-életfás díszű pecsétgyűrű.

17. sír: K–Ny-i tájolású, nyújtott helyzetű, bolygatott váz. Jobb lábcsontja a térdtől hiányzik. (1. számú kutatóárokban a 3. fixponttól É-ra 1,7–2,0 méter között -135 cm-es mélységben.) A bal combcsontja mellett sötét csík, koporsónyom van két vasszöggel.

18. sír: K–Ny-i tájolású, nyújtott helyzetű váz. (17. sírtól É-ra -112 cm-es mélységben.) A váz É-i oldalán 2 vasszög volt.

20. sír: K–Ny-i tájolású, bolygatott csontváz. Bordái elmozdultak, bal comb- és karcsontja hiányzik. Jobb alkarja deréktájon keresztben. (2/1. kutatóárokban az 1. fixponttól Ny-ra 1,2–3,7 méter között -150 cm-es mélységben.) Két koporsószeg volt.

24. sír: K–Ny-i tájolású, bolygatott gyermek csontváza. Medencéje és lábcsontjai hiányzanak. Nem lehet eldönteni, hogy karcsontjai kinyújtva a test mellett vagy keresztben feküdtek. (23. sírtól Ny-ra -96 cm-es mélységben.) Nyakcsigolyáinál középtájon -85 cm-es mélységben egy kis, akasztós, kettős szőlőfürtös vagy leveles díszű ruhakapocs került elő. (2. fixponttól Ny-ra 2,65 méterre.)

27. sír: K–Ny-i tájolás, bolygatott váz. A koponya alsó állkapcsa maradt meg. Bal lábcsontja és a jobb alsó lábszára hiányzik. Karcsontjai a csontváz mellett kinyújtva fekszenek. Deréktájon a 26. sír takarta. (26. sír alatt, a 4. fixponttól K-re 1,9–2,78 méter között -105 cm-es mélységben.) A jobb kar mellett sötétszínű koporsónyom.

31. sír: K–Ny-i tájolású, nyújtott helyzetű váz. Koponyája sérült, bár a váz nem bolygatott. Bal karja könyökben behajlítva fekszik. Kézcsontja mintha a bal csípőjén nyugodott volna. Medencétől felfelé, deréktájon a csigolyák alatt is préselt bronz övveretek kerültek elő bőrdarabakkal együtt. 10 darab négyzetes alakú rozettás veret, 2 egész és egy törött, minusculus feliratú, téglalap alakú szíjvég volt. (III. számú szelvényben, az árok D-i fala közelében -124 cm-es mélységben a sárga homokban.) A sír rábontásából a kör alakú, felül átfürt, díszes alapon majusculus feliratú övcsat (3. fixponttól DNy-ra 2 méterre -98 cm-es mélységben.), valamint egy újabb minusculus feliratú hosszúka lemezes övveret került elő. (1. fixponttól ÉNy-ra 190 cm-re -130 cm-es mélységben.)

33. sír: É–D-i tájolású, hiányos csontváz. Koponyája, nyaki csigolyái és bal vállcsontjai maradtak meg. (III. szelvényben a Ny-i faltól K-re 45–65 cm között, a 2. fixponttól D-re 15–35 cm között -132 cm-es mélységben.) A koponyán (a homlokról hátracsúszva?!) pártta volt, alatta a koponyacsonton zöld elszíneződéssel. A koponya tetején fém pánt, illetőleg ezüstdrótból készült pánt fut. Rajta közepén és két szélén gyöngyös, ellipszis alakú díszek. Két oldalt lecsüngött az ezüst fém-szálakból készült, csipkeszerű háló.

34. sír: koporsó famaradványa. (1. kutatóárok 8. fixpontjától É-ra 1,23 méterre -120 cm-es mélységben.)

38. sír: Ny–K-i tájolású, teljes váz. Állkapocs hiányzik. Jó állapotban maradt meg az arckoponya és a felső

fogsor. A bal alsókar a medencelapáton és a keresztcsonton fekszik. A jobb alsókar a keresztcsont fölött keresztben és mindkét felsőkar a test mellett van. (7. fixponttól D-i irányban 170 cm-re -1m-es mélységben.) A combcsont felső része mellett egy bronz övveret került elő. Kibontás során az arckoponya fölött 7 cm-re és -90 cm-es mélységben egy újabb csontváz (38/A) került elő. Ez a 38. -tól kissé DNy-ra fekszik. Két combcsont, a keresztcsont, a baloldali medencelapát és néhány csigolyatest és a felsőtest csontjai maradtak meg belőle.

43. sír: Ny–K-i tájolású, bolygatott csontváz. Erősen töredékes koponyával. A karok a medencén keresztben vannak. A bal felső karcsont és a baloldali bordacsontok hiányoznak. (IV. szelvény ÉNy-i felében -150 cm-es mélységben.) Az ágyékcsigolyája fölött 5–6 cm-re egy Mária (1382–1395) dénár került elő.

47. sír: É–Ny-i fekvésű váz. A jobb karja hiányos. (Ugyancsak a IV. szelvényben, annak közepén, a 48. sírral párhuzamosan feküdt -150 cm-es mélységben.) A jobb medencecsontnál bronzkarika volt -151 cm-es mélységben.

49. sír: K–Ny-i tájolású, erősen hiányos. A kar és a lábszárcsontok maradtak meg. (IV. szelvényben a 47. sírtól D-re közvetlenül -171 cm-es mélységben.) A jobb könyök alatt, tőle 5 cm-re ÉK-re -168 cm-es mélységben egy koporsóvas volt.²²

4. A síroknál talált leletek.²³

A rendkívül erős bolygatottság miatt érintetlen sír anyaga szinte alig került elő. A sírokban a és a közelükben feltárt leletek:

Koporsófa és szeg: 1, 5, 11, 17, 18, 27, 34, 49. sírok.
Koporsódísz (vas és ezüst): 5, 49. sírok.
Övveret: 9, 31. (teljes öv), 38. sírok. A 31. sír leletei: öv (6. ábra 9–22, 2. kép 1–2.)
Gyűrű (Vésett, lilimos-életfás díszű pecsétgyűrű): 16. sír. (8. ábra 4, 4. kép 1, 3.)
Ruhakapcsok (párizsi): 14. sír. (szőlőfürtös) 24. sír. (9. ábra 9–10, 3. kép 5.)
Pártta (teljes): 33. sír. (5. kép 1.)
Bronzkarika: 47. sír. (8. ábra 6.)
Pénz: 14, 42. sírok. (5. kép 2–5.)
Elszíneződés: 1. sír (gyűrű?)

5. Sírokhoz pontosan nem köthető leletek ²⁴

Ásatásunk során az 1, 3. kutatóárokban és a II, III, IV, IV/1. szelvényben – már többnyire bolygatottan, másod- vagy harmadlagos helyzetben – is találtunk különböző sírleleteket.

1. kutatóárok:

1. Préselt, pontdíszes övveret (mellette Mária obulusa) 6. ábra 7–8, 3. kép 6.)
2. Csont övmerevítő. (6/1. fixponttól D-re 2,6 méterre -94 cm-en.) 7. ábra 4, 2. kép 6.)

3. Ötszögletű fejű, vésett, majusculas betűvel monogramos ezüst gyűrű. (5. fixponttól D-re 44 cm-re -94 cm-en.) 8. ábra 5, 4. kép 2, 4.) (Tőle D-re egy törött késpenge is volt.)
4. Gótikus, áttört, hajlított levéldísz. (6. fixponttól D-re 1,6 méterre -1,5 m-en.) 6. ábra 5.
5. Kettős párizsi kapocs. (5. fixponttól D-re 1,5 méterre -90 cm-en.) 9. ábra 11.
6. Téglalap alakú, erősen oxidált övveret, alul szegek nyomaival. (Szentélyen kívüli sír rábontásából -70 cm-en.) 9. ábra 1–2.
7. Préselt, leveles, indás, téglalap alakú övveret. (Szentélyen belüli sírok lábának a rábontásából a 3. fixponttól D-re 2,6 méterre -1,1 m-en.) 6. ábra 6, 3. kép 3.)
8. Préselt, négyzet alakú, virág vagy állatdíszes motívumú övlemez. (Szentélyen belüli sír lábának a rábontásából, 3. fixponttól D-re 2,5 méterre -1,2 m-en.) 6. ábra 3, 3. kép 1.)
9. Bronzrög és megmunkált darab. (Uo. -1,2 m-en.) 8. ábra 12–13.
10. Üveg (és bronzlemez) (Uo. 2,2 méterre -1,2 m-en.) 8. ábra 14.
11. Pénz (bronzmaradvánnyal) (2/1. fixponttól D-re 2,4–2,7 méterre -120 cm-en.) 8. ábra 22.
12. Félbetörött, akasztófüllel rendelkező bronzlemez. (6/1. fixponttól D-re 134 cm-re -130 cm-en.)
13. Kisebb-nagyobb méretű bronzgolyók. (2/1. fixponttól D-re 2,2 méterre -115 cm-en.) 8. ábra 15–21.
14. Bronz övlemez. (6/1. fixponttól D-re 176 cm-re -147 cm-en.) 9. ábra 8.
Bronz rozetták. (6/1. fixponttól D-re 194 cm-re -156 cm-en.) 9. ábra 3.
Bronz csat. (6/1. fixponttól D-re 180 cm-re -150 cm-en.) 8. ábra 7–8.
(Az előkerült bronz lemezekkel (9. ábra 5–6.) együtt egy öv tartozékai lehettek.)
15. Csont szíjvég, esztergályozott, díszített. (5/1. fixponttól D-re 156 cm-re -100 cm-en.) 7. ábra 1, 2. kép 4.
16. Drótspirálok (párta tartozékok.) (1. kutatóárok D-i végénél -120 cm-en.) 9. ábra 19–20.
17. Vas övcsat. (2/1. fixponttól D-re 2,2 méterre -120 cm-en.) 8. ábra 9.

3. kutatóárok:

1. Nagyobb, csavart szárú, nyitott S végű hajkarika. (2. fixponttól D-re 1,5 méterre -50 cm-en.) 8. ábra 1.

5. kutatóárok:

1. Ezüst pártaspirál és kisebb-nagyobb színes üveggyöngyök. (2. fixponttól ÉK-re 20 cm-re -35 cm-en.) Pártaspirál 9. ábra 21–22., Üveggyöngyök 9. ábra 15–18.

II. szelvény:

1. Gótikus, virágmotívumos, bronz övdísz, négyzet alakú, áttört, szélein és közepén a felfüggesztés lyuknyomai. (ÉNy-i saroktól D-re 1,2 méterre és K-re 90 cm-re -28 cm-en.) 6. ábra 2.

2. Koporsódísz bronzlemeze. (Uo.)

3. Törött pénzérme. (DNY-i fixponttól 50 cm-re -50 cm-en.)

III. szelvény:

1. S végű, bordázott, kisebb bronz hajkarika (ÉK-i saroktól 20 méterre -75 cm-es mélységben.) 8. ábra 2.
Bordázott, csiga alakú ezüstgomb (Uo. -35 cm-es mélységben.) 9. ábra 14.

IV. szelvény:

1. Kör alakú, bronz karika. (É K-i fixponttól 2,3 méterre -50 cm-en.) 8. ábra 6.
2. Pénzek (3db) (Mária és Zsigmond.) (1. fixponttól D-re 180 cm-re -160 cm-en és -140 cm-en, valamint az 1/1 fixponttól D-re 165 cm-re -100 cm-es mélységben.) 5. kép 2–5.
3. Áttört díszű, bronz övdísz. (D Ny-i fixponttól É-ra 340 cm-re -50 cm-en.) 6. ábra 4.
4. Pénz. (Zsigmond obulusa.) (2/1. fixponttól DNY-ra 180 cm-re -55 cm-en.)
5. Préselt bronzlemez, ferde, párhuzamos csíkozással. (2/1 fixponttól É-ra 25 m-re -50 cm-en.) 9. ábra 4.
6. Csontos öv négyzet alakú, sarkain levélszerű díszrel és a felerősítésre szolgáló szögekkel ellátott darabja. (ÉK-i fixponttól Ny-ra 2,7 méterre -1,3m-en.) 7. ábra 3, 2. kép 3.)
7. Csontos öv szíjvége, esztergályozott, karcsú, hasonló a kiképzése a bronz szíjvégekhez (2. kép 5, 7. ábra 2. (A négyzet alakú csont övdíszsel együtt került elő.)

IV/1. szelvény:

1. Mérlegsúly, ép, átfúrt. (ÉNy-i fixponttól 6 méterre K-re -130 cm-en.) 8. ábra 11. A környékén mégegy mérlegsúly töredéke is előkerült.
2. Nagyobb bordázott, bronz karikagyűrű. (ÉNy-i fixponttól 5,5 méterre -95 cm-en.) 8. ábra 3.

6. Leletek rövid értékelése

Az előkerült leleteknek térképre való rávetítése során nemcsak a temető általános és erős bolygatottságát állapíthattuk meg, mert voltak olyan tárgyaink, amelyek alapján több fontos következtetést is levontunk. A tárgyak típusa és helyzete alapján próbáltuk meghatározni a sírokban nyugvók társadalmi helyzetét. Ugyanakkor az előkerült leleteknek a megyei és az országos, illetőleg a nemzetközi párhuzamait is vizsgáltuk. Legalkalmasabbak voltak erre a jellemzőbb, vagy „egyedi” tárgytípusok. Ezekből több típus más temetőben, de általában a Kárpát-medence középkori tempomkörüli temetőinek anyagában megtalálható volt.²⁵

A fentiek alapján a következő leleteket választottuk ki közlésre:

A/ Sírokban talált leletek:

Öv veretei (31. sír) 6. ábra 9–22, 2. kép 1–2.
Gyűrű (vésett, liliomos-életfa díszes pecsétgyűrű a 16. sírból.) 8. ábra 4, 4. kép 1, 3.

Ruhakapcsok (szőlőfürtös a 24. sírból) 9. ábra 9–10, 3. kép 5.
Párta (33. sírból.) 5. kép 1.
Bronzkarika (47. sírból) 8. ábra 6.

B/ Sírok közelében talált leletek:

1. kutatóárok:

Préselt, pontdíszes bronz övveretek. (6. ábra 7–8, 3. kép 6.)
Csont övmerevítő. (7. ábra 4, 2. kép 6.)
Ötszögletű fejű, vésett, majusculus betűvel monogramos pecsétgyűrű, ezüst. (8. ábra 5, 4. kép 2, 4.)
Gótikus, áttört, hajlított bronz levéldísz. (6. ábra 5.)
Kettős párizsi kapocs., bronz. (9. ábra 11.)
Bronz övveret, szegkek nyomaival. (9. ábra 1–2.)
Gótikus, préselt, virág és állatdíszes bronz övlemez. (6. ábra 3.)
Bronzgolyó.
Üveg (palack nyaka) (8. ábra 14.)
Bronzgolyók. (8. ábra 15–21.)
Bronz övlemez. (9. ábra 8.)
Bronz csatok. (8. ábra 7–8.)
Csont szíjvég, esztergályozott, díszített. (7. ábra 1.)
Ezüst pártspirálok (9. ábra 19–20.)
Vas övcsat. (8. ábra 9.)

3. kutatóárok:

Nagyobb, spirálos szárú, nyitott S végű hajkarika. (8. ábra 1.)

5. kutatóárok:

Ezüst pártspirálok (9. ábra 21–22.) és színes üveggyöngyök. (9. ábra 15–18.)

II. szelvény:

Gótikus, bronz, virágos övdísz. (6. ábra 2.)

III. szelvény:

Kisebb, S végű hajkarika, bronz. (8. ábra 2.)
Ezüst, bordázott gomb. (9. ábra 14.)

IV. szelvény:

Bronz karika. (8. ábra 6.)
Gótikus, áttört, bronz övdísz. (6. ábra 4.)
Csont övdísz, négyzet alakú. (7. ábra 3.)
Csont szíjvég, esztergályozott, díszített (7. ábra 2.)

IV/1. szelvény:

Mérlegsúly. (8. ábra 11.)
Bronz karikagyűrű. (8. ábra 3.)

Az így közölt leletanyagból az S végű hajkarikák (8. ábra 1–2.), a gyűrűk (8. ábra 3–5.), a bronz karika (8. ábra 6.), az övcsatok (8. ábra 7–10.), a mérlegsúly (8. ábra 11.), az bronz -és az üvegtörödékek (8. ábra 12–14.), a különböző bronzgolyócskák (8. ábra 15–21.), a párizsi és más ruhakapcsok (9. ábra 9–13.), a gyöngyök és a pártspirálok (9. ábra 15–22.), a bordázott bronz és ezüst gombok (9. ábra 14.), az egyszerűbb mértani, vonalas és rozettás díszű bronz övveretek

(9. ábra 1–8.) a középkori (12–15. századi) templomkörüli temetők országosan szinte „mindennapos”-nak mondható melléklete.²⁶

A pontsoros (6. ábra 7–8. és indadíszes (6. ábra 5–6.), valamint az ugyancsak gótizáló, mérműves, áttört, virágmotívumos, préselt övlemezek már ritkább leletek. (6. ábra 1–4.) Somogyban a Fonyód-Fácános, a Kaposvár menti ásatásból²⁷, valamint Bodrog-Alsó-Bűről és Somogyvár–Erdészeti kutatásából²⁸ ismertek bizonyos típusaik. Országosan több helyen előkerültek belőlük az úgynevezett áttört darabok (6. ábra 4.).²⁹ Különösen szép és egyenesen rangos kivitelű a 6. ábra 1–3. rajzán látható három virágmintás darabunk.³⁰

Külön kell foglalkoznunk a Somogyban teljesen egyedinek számító, a 31. sírban előkerült öv vereteivel (6. ábra 9–22, 2. kép 1–2.). Ugyancsak egyedinek számít az 1. kutatóárokban és a IV. szelvényben talált egy-egy csontos öv tartozéka. (7. ábra 1–4, 2. kép 3–6.)

A 31. sír négy szalagszerűen meghajlított, minusculus feliratú szíjvégein, valamint a megmaradt kilenc³¹ kisebb, áttört, rozettás díszű övvereten kívül (2. kép 1.) a sírban találtunk egy kör alakú, hátterében vésett háladíszítéssel kiemelt, gótikus majusculus köriratú bronzcsatot. (2. kép 2.) Ez – Lővei Pál szerint³² egy német szövegű, feliratos – övcsat, amely német nyelvterületen készült. A **STVNZ AN MIER** szöveg – Lővei olvasata szerint – a **Csorbuj ki rajtam!** feliratot, vagyis egy fegyver ellen védő felszólítást tartalmazza. A III. szelvényben a 31. sír környékén előkerült pénzek alapján egy 14. század végéről és 15. század elején használt öv tartozéka lehetett. Ezt a típusunkat először idéző Hatházi Gábor szerint³³ „a feliratos kerek csatok Kárpát-medencei divatja a 14. század közepső és utolsó harmadára tehető, ami egybeesik a perkátai példány sírjainak relatív kronológiai helyzetével.” Hatházi azon megállapítása, hogy ez a leletgyűttes nem a tehetősebb rétegek viseletéhez, „hanem a templom körüli temetők szegényebb köznépéhez” tartozhatott, szerintünk csak részben lehet igaz.³⁴ Szerintünk külön meg kell vizsgálni még azt is, hogy az eddig feltárt somogyi templomkörüli temetők leletanyagában – a nagyobb számban előkerült és igazán a szegényebb réteghez tartozó típusú tárgyak mellett – miért nem szerepel ez a lelet típus?

A szomszédos Fejér megyében előkerült perkátai sír anyagát, s a velük együtt ott talált kör alakú, feliratos bronz csatot Hatházi Gábor ugyanis a kunok- jellegzetes 14. század közepi és a utolsó harmadából való viseletének tartja.³⁵ A kérdést még érdekesebbé teszik a Balatonszabadi-Pusztatoronynál előkerült két csontos-öv tartozék: a jellegzetes övmerevítő (7. ábra 4.) és a környékén talált szíjvég (7. ábra 1.), valamint a másik sírban talált négyszögletes, átfűrt övdísz és a hozzátartozó – a bronz szíjvégekre (7. ábra 2., 4. kép 5.) emlékeztető karcsú formájú- szíjvég. Ezeknek a kora is az előkerült pénzek alapján 1382–1427 közötti időszakra helyezhető. Eddig Somogyból csak az általunk közölt kötcsei³⁶ és K. Németh András tanulmányából³⁷ somogyvári négyzetes csontos-öv veret ismert. K. Németh András szerint³⁸: „ezek ugyanúgy felbukkannak kolos-

torok, mint falusi és mezővárosi templomok temetőiben, de a középkori várásatásokon is előfordulnak...” Több kutató³⁹ ugyancsak a kunok viseletének tartja elsősorban. K. Németh András⁴⁰ nem etnikai, hanem inkább gazdasági szempontú viseletnek tartja.

Balatonszabadi-Pusztatorony esetében is a feliratos öv (31. sír) viselője a templomtól É-ra lévő helyiségbe, vagyis az épületen belül temetkezett. A két csontosöv tulajdonosa közül az egyik (IV. szelvény) magában a templomban, annak közepén kapott sírhelyet. A másik csontosöv viselője (1. kutatóárok) ugyancsak „jó helyen”, a templom mellett, a déli oldalon került eltemetésre. Ezeknek a síroknak a tulajdonosai a helyi közönségen belül a megbecsültebb és a gazdagabb egyének lehetettek. A gótikus, áttört és virágos övlemezek (6. ábra 1–3.) vagy az ugyancsak díszes övek (6. tábla 4–8.) viselői pedig a diadalív körzetében (1. kutatóárok), többnyire azért kiemelt helyen a templomban temetkeztek. (3–4. ábra 1. kép)

Megállapíthattuk tehát, hogy Szabadi templomában a rangosabb helyeken 14–15. században eltemetett több megbecsült személy viselte a gótikus, áttört, virágos övet. Egy közülük a feliratos övvel és ketten a csontos övvel rendelkeztek. (A pártát viselő nők egyike, a 33. sír tulajdonosa az egyház toronyépülete mellett, az ÉNy-i sarkánál kívül kapott helyet). A sírok helyzetéből is következik az eltemetett személyek rangja, amely öltözetük (így az övek!) milyenségét, minőségét is meghatározhatta. Szabadi nemes származású közösségére 1370-ben utalt egy oklevél, amely a *nobiles de Zabady*-t is említette. Valószínűleg ők és a településnek már a korai időkben nevet adó „szabadok” leszármazói temetkeztek ide. A templomon kívül, a körülötte lévő 35–40 méteres átmérőjű körben lévő temetőben találtuk meg általában az egyszerűbb, a köznép sírjait. Ők többnyire vas és ritkábban bronz díszekkel is ellátott koporsókban temetkeztek.

Tudjuk azt is, hogy a gazdagabbak, így a nemesek pontosan meghatározták a templomban elfoglalt különböző helyeiket. Valter Ilona közléséből ismerjük a felsődörögdi Szent András templom nemesek által 1347-ben történt „felosztását is.” Ezek szerint a főoltárnál, illetve a Boldogságos Szűz Mária oltárnál a felsődörögdi, míg a *templom D-i szegletébe temetkező alsődörögdi nemesek* a Szent Domonkos oltárnál kaptak helyet.⁴¹ Tehát ilyen alapon képzelhetjük el a középkori templomoknál (közte a szabadi egyháznál is!) a temetkezési helyek elosztását is.

7. Összefoglalás

1983 késő tavaszán végeztem a pusztatoronyi dombon meglévő rom, a középkori egyház és közvetlen környékének a feltárását. (1. kép) A benne és a körülötte előkerült sírok (53.), leleteik és a források alapján a

templom már 11–14. században létezhetett. A 14–15. században közvetlenül a templom mellé É-ra egy, a téglaeépítésű templomtól eltérő falazású, különálló vas-kos, 11×8 méter alapterületű torony épült. A templom Ny-i bejáratától kb. 35 m-re egy 6 m széles, 3 m mély, V alakú árok bontakozott ki, amely körülvette az említett tornyot, a templomot.⁴² (3–4. ábra)

A nagyfokú bolygatások ellenére a templom többnyire Ny–K-i tájolású, koporsós sírjaiból jelentős számú leletanyag került a felszínre. Ilyen fontos leletek a préselt, pontsoros (6. ábra 7–8.) és az indadíszes (6. ábra 5–6.), valamint az ugyancsak gótizáló, mérműves, áttört, virágmotívumos, préselt bronz övlemezek. (6. ábra 1–4.)⁴³ Teljesen egyedinek számíthatnak Somogyban a 31. sírban talált öv veretei. (6. ábra 9–22.). A 31. sír négy szalagszerűen meghajlított, minusculus feliratú szíjvégei, valamint a kilenc kisebb, áttört, rozettás díszű övveretei mellett feltártunk egy kör alakú, a háttérben vésett hálódíszsel kiemelt, gótikus majusculus köriratú bronzcsatot is. Ez a bronzcsat – Lővei Pál szerint –⁴⁴ a **STVNZ AN MIER** német szöveggel német nyelvterületen készült. Az ónémet szöveg a **CSORBULJ KI RAJTAM!** feliratot, vagyis egy fegyver ellen védő felszólítást jelenti. Ugyancsak különleges leletünknek számít a két csontosöv tartozéka. (7. ábra 1–4.) Ezek korát a pénzletek alapján ugyancsak a 14. század második felétől és a 15. század első feléig terjedő időre tehetjük.⁴⁵

Megállapíthattuk azt is, hogy ezeket a darabokat a megbecsültebb és gazdagabbak egyének viselték.

Szabadi templomába temetkező közösségre utalhat az 1370-ből való oklevél azon említése, amelyben a *nobiles de Zabady, vagyis a Szabadiból való nemesek szerepeltek*. Valószínűleg ők és a településnek már a korai időkben a nevét adó „szabadok”, a szabad jogállásúak leszármazói temetkeztek ide.

Számunkra fontos lehet, hogy a pusztatoronyi temetőnkben is megtalálható úgynevezett csontos övek és a kör alakú, feliratos övcsatos övek viselőit a kun etnikumhoz tartozónak is tartják a kutatók. Balatonszabadi – Pusztatorony 31. sírjában talált kör alakú övcsat **CSORBULJ KI RAJTAM!** szövege alapján valóban az is felmerülhet, hogy viselője egy, a hadakozásban sokat forgoló személy, egy a 14. század végén vagy 15. század elején élt (talán kun?) harcos is lehetett.

Kiderült tehát az is, hogy az általunk megtalált középkori templom körüli sírletekből néhány darab (kör alakú, német feliratos övcsat, csont szíjvégek stb.) – Somogy megye hasonló korú eddig feltárt temetőinek anyagából – még hiányzik.

Végső soron megállapíthattuk azt is, hogy Balatonszabadi–Pusztatorony templom körüli temetője – az egyedi tárgyai és a más lelőhelyekről is ismert rangosabb leletei miatt – a 14–15. századi magyar művelődéstörténet egyik rendkívüli lelőhelye.⁴⁶

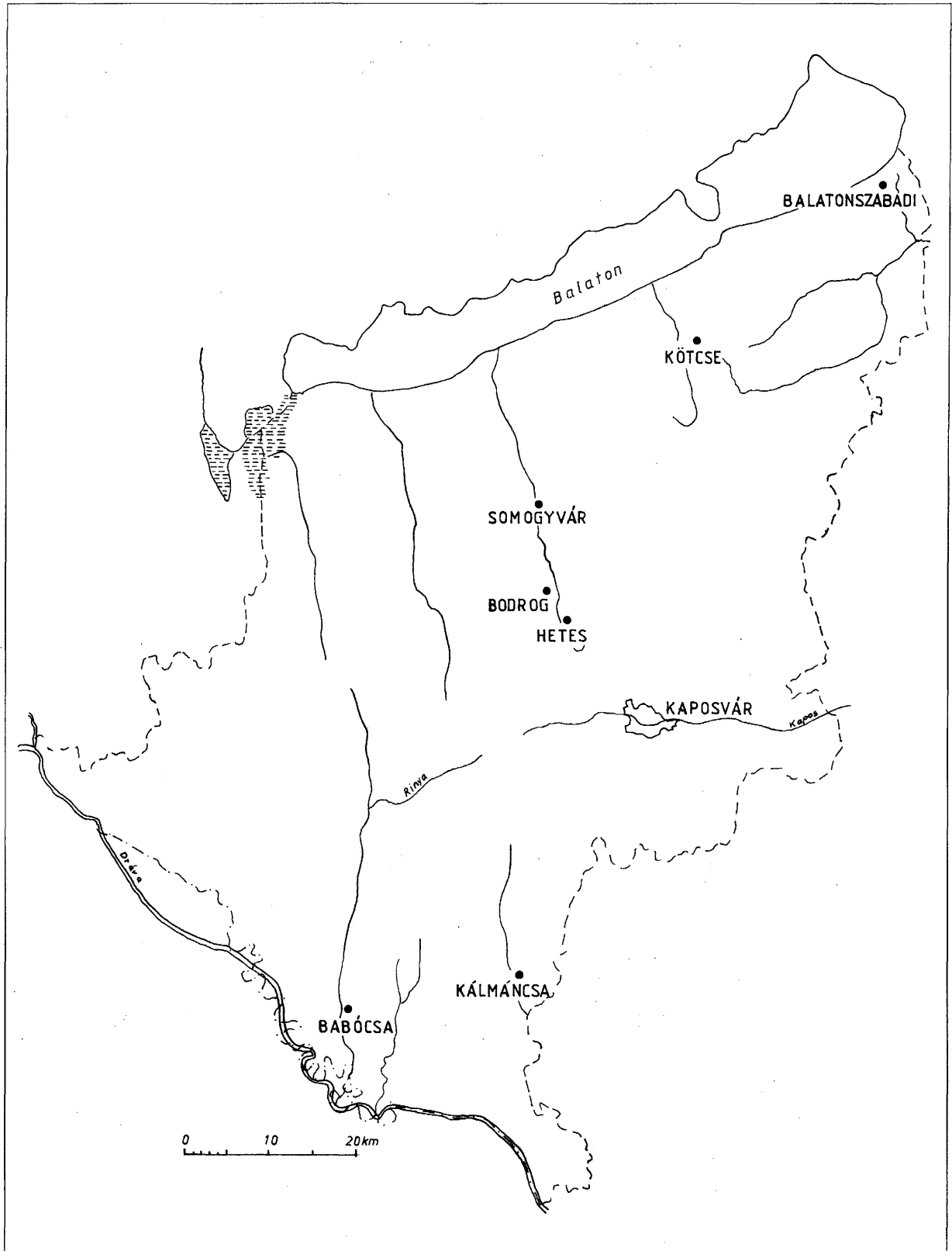
Jegyzetek

- 1 Magyar 1989. 79-80., Semsey Andor három darab 16-17. századi aranyozott rézboglártút ajándékozott a MNM-nak. (RRM. Rég. Adattár I/6/5.) Takács Kálmán jegyző római pénzeket küldött. (RRM. Rég. Adattár I/6/4. és I/6/16.). Egyéb leletekre RRM. Rég. Adattára. I/6/8,10-11.
- 2 MNM.Adattár. XXI. 309/1965. Magyar 1989. 80.
- 3 RRM. Rég. Adattár I/6/24,165. Magyar 1989.80. Draveczy Balázs 1972. március 8-án történt helyszínelése után a templom és a temető területére-kerítéssel körülvett- víztározót építettek. (Draveczy Balázs útijelentése, RRM. Rég. Adattára I/6/822.)
- 4 MNM.Adattár. XXI. 309/1965. RRM. Rég. Adattár I/6/17. A sóderbánya falában két Árpád-kori tűzhely maradványa is megfigyelhető volt. A bányákban középkori cserepek kerültek elő.
- 5 Németh János tanácselnök 1982. április 19-én jelentette, hogy az Mgtsz három nappal előtte kincseletet talált. Magyar Kálmán és M. Hrotkó Zsuzsanna még aznap helyszínelte és begyűjtötte az előkerült leleteket. A leletmentő ásatásra május 4-6. között került sor. RRM. Rég. Adattár I/6/74,165.
- 6 Magyar 1989. 80.
- 7 Magyar 1989. 83-84., Magyar-Nováki 2005. 28.
- 8 Magyar 1989. 83.,112-116.
- 9 Magyar 1983.23-24.,41-42.,52-53.,58. Magyar 1989. 83.
- 10 Magyar 1989.80,85,103-106., Magyar-Nováki 2005. 28, 121.
- 11 Terjedelmi okokból elmaradnak a sírrajzok és az ásatási fotók közlései.
- 12 Az Mgtsz ágazatvezetője, Friedrich György, míg a község részéről Németh János tanácselnök voltak a legfontosabb segítők.
- 13 A domb legnagyobb kiterjedésű K-i területén a DRV víztározójával, a többi oldalon a szőlőtelepítéssel a sírok zömét megbolygatták, tönkretették.
- 14 Részben közölve Magyar-Nováki 2005. 28. Ennek a kérdésnek a részletesebb tárgyalását egy másik, a kincselet teljes anyagának közlésével foglalkozó tanulmányunkban tervezzük.
- 15 Guzsik Tamás egyetemi docens (BME Építészettörténeti és Elméleti Intézet) helyszínelései során-főképpen az előkerült jelentősebb faragott kőemlékek alapján- a pálosok gótikus műhelyének építési hatását is felfedezni vélte. Ld. Magyar 1989. 83-84,124.
- 16 Különösen nagy pusztítást végzett az 1944-45-ben a romfalak mögé (l. szelvény) magát futóárkokkal beásó szovjet egység. A templomtól É-ra lévő épületeink falainak javarésze ekkor semmisült meg. (Ld. Ásatási Napló, RRM. Rég. Adattár 1983.)
- 17 A víztározó okozta pusztítás mértékére Ld. Dr.Nagykálldi Attila gyógyszerész, egyetemi tanársegéd (Bp. IX. Hőgyes E. u. 7.) az 1972. július 22-én Rippl-Rónai Múzeum akkori igazgatójának címzett két oldalas levelét a fényképmellékletekkel. (Az intézkedés feltüntetése nélkül, de hivatalosan iktatott (Ilg. 638/1972. levél előbb az Irattárba, majd onnan az I/6/23. számon a Rég. Adattárba került).
- 18 A Dunántúli Vízügyi Vállalat (DRV elődje) síófoki építésvezetője több ízben végzett bejelentés nélküli földmunkákat. Ennek során 1973. november 29-én kelt jelentésünk szerint (Magyar Kálmán, RRM. Rég.Adattár I/6/24. Ltsz. 826.) 81 cm-es mélységben nagymennyiségű csontvázat és kb. 15 darab koponyát találtak és hordtak el.
- 19 Magyar 1989. 117. 17. ábra 3-6.kép.
- 20 A 16-17. századi erődítés sáncárkán belül megtaláltuk a korábbi temetőárkot is. Ezek periodizációját az egyház építéstörténetéről készülő tanulmányunkban kívánjuk közölni.
- 21 Egy-egy illegálisan végzett földmunka során egy-egy temetőrésznyi sír és leletanyag pusztult el. Például az 1983. április 19-i kincsbejelentést követő helyszínelésünk során megállapíthattuk, „hogy a domb környékén (K-en, D-en és Ny-on) mindenütt elszórtan kerámia, fém, téglá, kő és embercsontmaradványok kerültek elő, amelyet a szőlőültetést megelőző földmunkák során erősen megsértettek. A romoktól D-re több nagyobb gödröt is ástak a közelmúltban, s a bennük talált 20-30 csontváznai anyagot összetörve, több kupacban felhalmozva tárolták...” (Magyar Kálmán és M. Hrotkó Zsuzsanna utijelentése, 1982. május 14. RRM. Rég. Adattár I/6/165.)
- 22 A helyi vezetők a június végéig történő ásatásokra adtak csak lehetőséget.
- 23 Ezek a sírok kibontása, illetőleg a csontvázakra való „rábontások” során kerültek elő.
- 24 A kutatóárkok és a szelvények meghatározott, mérhető helyein, de pontosan nem a sírokhoz köthetően kerültek elő.
- 25 Bárdos 1978. 187-234., Magyar 1981. 43-81., Magyar 1983. 112-114., Magyar 1985. 70,84. 33. ábra, Bárdos 1987. 5-81., Magyar 1990. 105-108, 150-159., Hatházi 2004. 77-154.
- 26 Magyar 1981.70-76., Bárdos 1978. 207-222., Bárdos 1987. 48-62., Magyar 1990. 150-159., Hatházi 2005.103-108.
- 27 Magyar 1985. 84. 34. ábra, Bárdos 1978. 206.4-11., 25-28.,
- 28 Magyar 1981. 70.IV.t.2-6,9-10, 37-38. V. t.15., Magyar 1990. 155.11.t.3-18.
- 29 Kálmáncsáról helyszínelésből (Magyar 1990. 15.t.5.), valamint Felsőzsolca-Nagyszilváson (Simonyi 2005. 6. kép 1.) és másutt is. Ez utóbbi késői (15-16. századi) típus analóg rozettás darabjai kerültek elő Somogyfőménfőpuszta temetőjében. (Költő-Dobó 2004. 254-255. 13-14. kép, Költő 2005. 295. 4. tábla 2.)
- 30 Elsősorban a meghatározott terjedelemben nem teszi lehetővé az analógiák közléseit.
- 31 A 10. erősen oxidált rozettás töredék a restaurálás előtt megsemmisült.
- 32 A 2005. június 2-án a Rippl-Rónai Múzeumban tartott Régészeti és Művészettörténeti Vándorgyűlés előadásainak szünetében írta le ezt a meghatározást. Köszönet jár ezért neki.
- 33 Hatházi 2004. 96. 575.jegyz.
- 34 Hatházi 2004. 82.
- 35 90.,116-117. Különösen a kun viseletre jellemzőnek tartja a préselt ruhagombokat (Uo. 90-91.)
- 36 Magyar 1981. 73. 7. t. 4., valamint Magyar 1990. 151. 7. t. 4. Ez alapján közölte K. Németh 2005. 285.26.
- 37 K. Németh 2005. 286. 35. szerint a somogyvári leletet az ásatója, Bakay Kornél könyvfedéldíszként közölte. A 7. ábra 2. csontszíjvégünk közeli analógiája Zbehy/Üzbég temetőjének 35. sírjából ismert. (Ruttkay 2005.2. tábla 2.)
- 38 K. Németh 2005. 279.
- 39 G. Sándor 1959. 116. Kralovánszky Alán a későavar szíjvégekkel is rokon eredetűnek tartja (Kralovánszky 1955. 197-198.). Keleti eredetet Horváth Ferenc is fenntartja (Horváth 1978.115.)

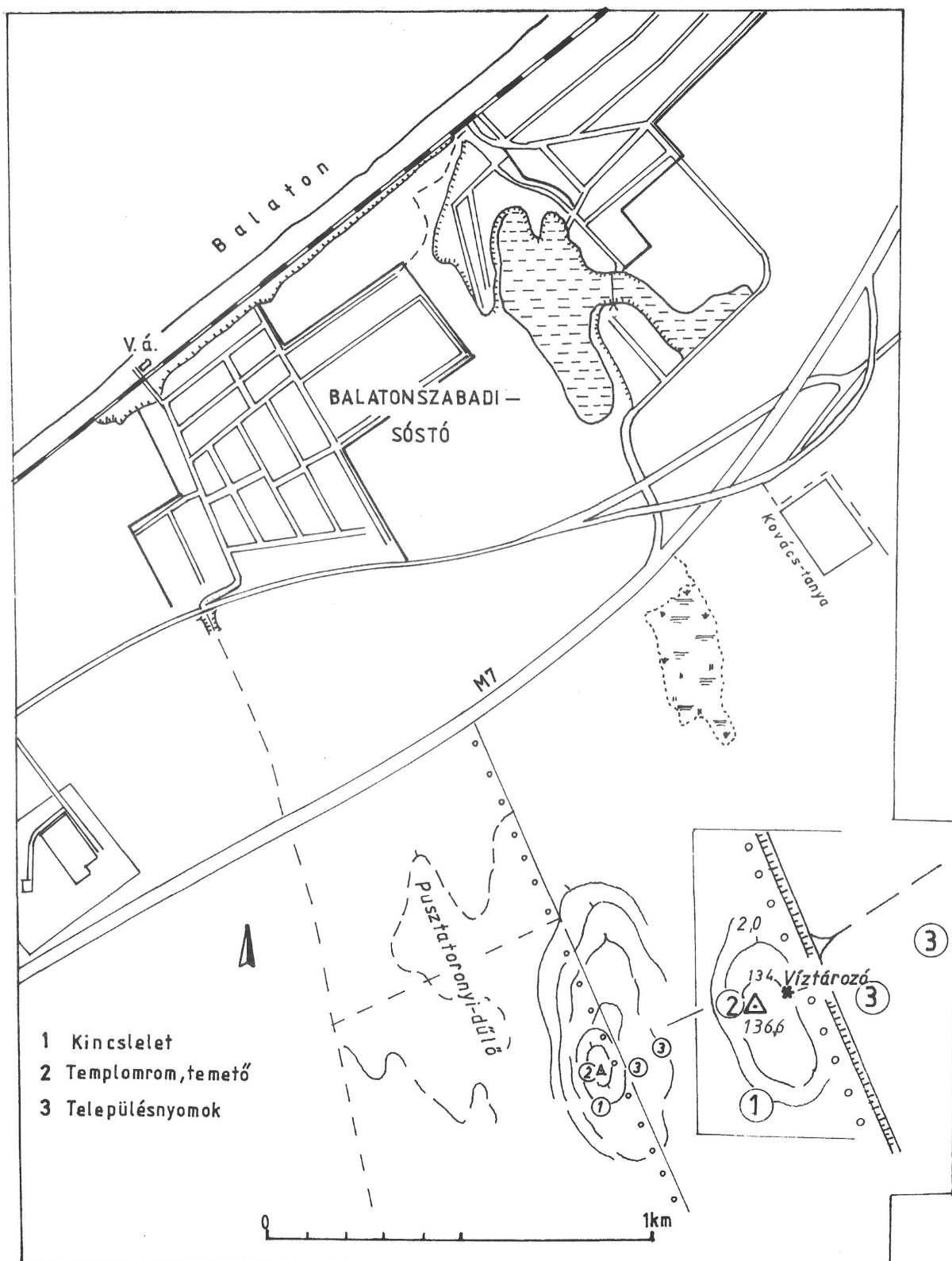
- 40 K. Németh 2005. 279-281.
- 41 Összességében a koporsós, több esetben díszes koporsóládás temetkezés itt a jellemzőbb. Erre utalnak még a koporsó díszeken túl-sok helyen (1,5,11,17,18,27,34 számú síroknál) előkerült szegek is. Valter 2004. 98-99.
- 42 Magyar-Nováki 2005. 28.
- 43 Hatházi Gábor szerint IV. (Luxemburg) Károly (1346-78) garas-változatainak látszik megfelelni Bodrog-Bú I. sírjának oroszlánja (Hatházi 2004. 83.) A kaposvári pártavertek a 13. század utolsó negyedére keltezhetők és az új divat hazánkban eddig ismert legkorábbi produktumai. (Hatházi 2004. 81.). Az általunk talált és már közölt kötcsei, nagycsepelyi, igali és kálmáncsai darabok ugyan-csak jelentős következtetések levonására alkalmasak.
- 44 Lővei Pál szakvéleménye Fogas Ottó szegedi régész hallgató számára készült elsősorban. Dr. Horváth Ferenc docens kért tanítványa számára tőle és tőlem is szakvéleményt – a Pusztatoronynál általam talált gótikus feliratos csat feldolgozása ügyében.
- 45 Babócsán a Szabadság tér 3. számú ház előtti utcáreszen talajmechanikai feltárás során -150–180 cm-es mélységben még 1971 augusztusában került elő egy csont övme-revítő. Kora – a vele együtt talált cseréppipa miatt – inkább 16-17. századi. (Magyar Kálmán helyszínelése 1972. március 3-án. RRM. Rég. Adattár VI/1/8.)
- 46 A jelzett három (2. ábra 1-3.) lelőhelyének külön-külön való közlését ezért is tartjuk nagyon fontos, mielőbbi felad-tunknak.

Irodalom

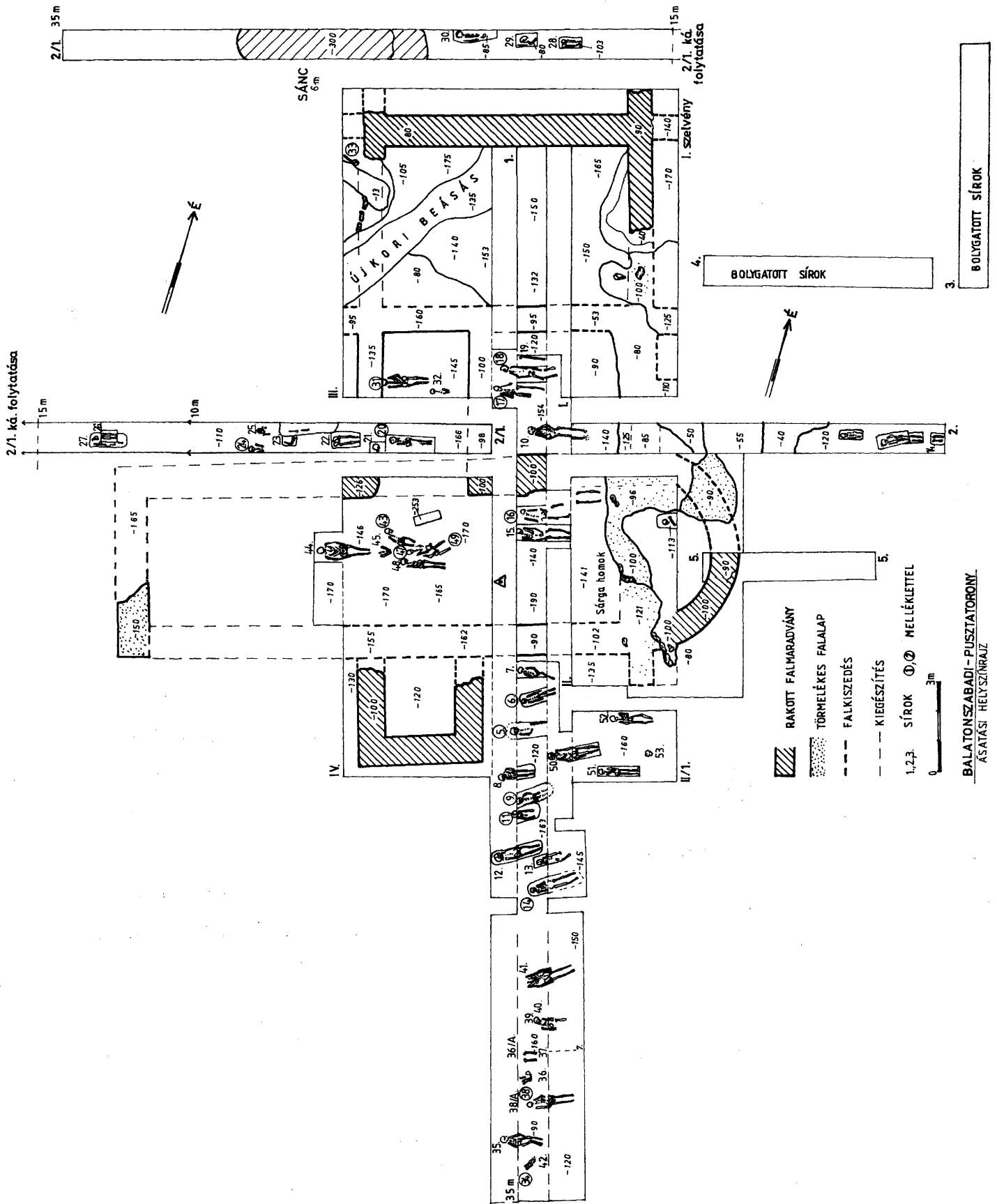
- BÁRDOS 1978. Bárdos Edith: Középkori templom és temető Kaposvár határában. (Előzetes jelentés a leletmentő ásatásról.) Somogyi Múzeumok Közleményei 3. Kaposvár.
- BÁRDOS 1987. Bárdos Edith: Középkori templom és temető Kaposvár határában II. Somogyi Múzeumok Közleményei 8. Kaposvár.
- G. SÁNDOR 1959. G. Sándor Mária: Középkori csontosövek a Magyar Nemzeti Múzeumban. Folia Archeologica 11. Budapest. 115-123.
- HATHÁZI 2004. Hatházi Gábor: A kunok régészeti emlékei a Kelet-Dunántúlon. Opuscula Hungarica V. (Szerk.: Simonyi Erika) Budapest.
- HATHÁZI 2005. Hatházi Gábor: A kun szállástemetők kutatásának néhány tanulsága. In: „...a halál árnyékának völgyében járok”. A középkori temetők kutatása. Opuscula Hungarica VI. (Szerk.: Ritoók Ágnes és Simonyi Erika) Budapest.
- HORVÁTH 1978. Horváth Ferenc: Csengele középkori temploma. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1976-1977/1. Szeged. 91-126.
- K. NÉMETH 2005. K. Németh András: Csontosövek a középkori Magyarországon. In: A középkori temetők kutatása. Opuscula Hungarica 6. (Szerk.: Ritoók Ágnes és Simonyi Erika) Budapest.
- KÖLTŐ-DOBÓ B. 2004. Költő László-Dobó Bernadett: Egy 15-16. századi veretes öv restaurálása és rekonstrukciója Somogyi Múzeumok Közleményei 16. Kaposvár.
- KÖLTŐ 2005. Költő László: 16. századi templom körüli temető feltárása Somogysámszonban. In: „...A középkori temetők kutatása. Opuscula Hungarica VI. (Szerk.: Ritoók Ágnes és Simonyi Erika) Budapest.
- KRALOVÁNSZKY 1955. Kralovánszky Alán: A kerepesi későközépkori ezüstkincs. Arch. Ért. 82. Budapest. 190-201.
- MAGYAR 1981. Magyar Kálmán: Ispánsági és nemzeti központok kutatása Somogyban I. Somogyi Múzeumok Közleményei 4. Kaposvár.
- MAGYAR 1983. Magyar Kálmán: Szántódpuszta és környéke a középkorban. Szántódi Füzetek V. (Szerk.: Kanyar József) Kaposvár.
- MAGYAR 1985. Magyar Kálmán: Fonyód az őskortól a középkorig. In: Fonyód története. (Szerk.: Kanyar József) Kaposvár.
- MAGYAR 1989. Magyar Kálmán: Siófok története a honfoglalástól a mohácsi vészig. In: Siófok. Várostörténeti tanulmányok (Szerk.: Kanyar József). Kaposvár.
- MAGYAR 1990. Magyar Kálmán: Babócsa története a honfoglalástól a mohácsi vészig. In: Babócsa története. Tanulmányok a község régmúltjából 1040-1990. (Szerk.: Magyar Kálmán) Kaposvár.
- MAGYAR-NOVÁKI 2005. Magyar Kálmán-Nováki Gyula: Somogy megye várai a középkortól a kuruc korig (Szerk.: Magyar Kálmán). Kaposvár.
- RUTTKAY 2005. Alexander T. Ruttkay: A szlovákiai templom körüli temetők régészeti kutatásáról. In: A középkori temetők kutatása Opuscula Hungarica VI. (Szerk.: Ritoók Ágnes és Simonyi Erika) Budapest.
- SIMONYI 2005. Simonyi Erika: Középkori és kora újkorai temető Felsőzsolca-Nagyszilváson. In: A középkori temetők kutatása. Opuscula Hungarica VI. (Szerk.: Ritoók Ágnes és Simonyi Erika) Budapest.
- VALTER 2004. Valter Ilona: Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon. Budapest.

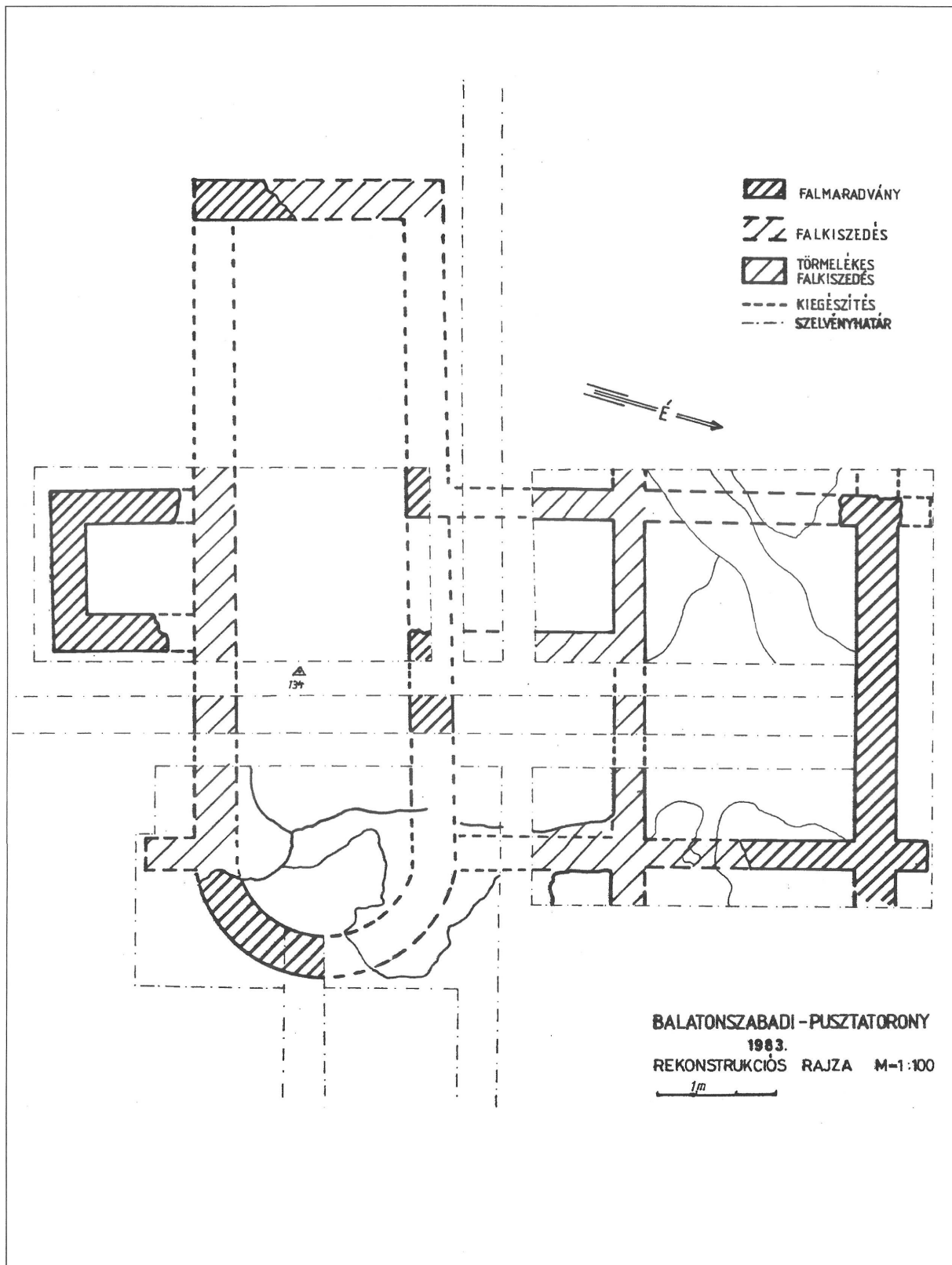
1. ábra. A szövegben szereplő somogyi lelőhelyek
(M. Hrotkó Zsuzsanna rajza)

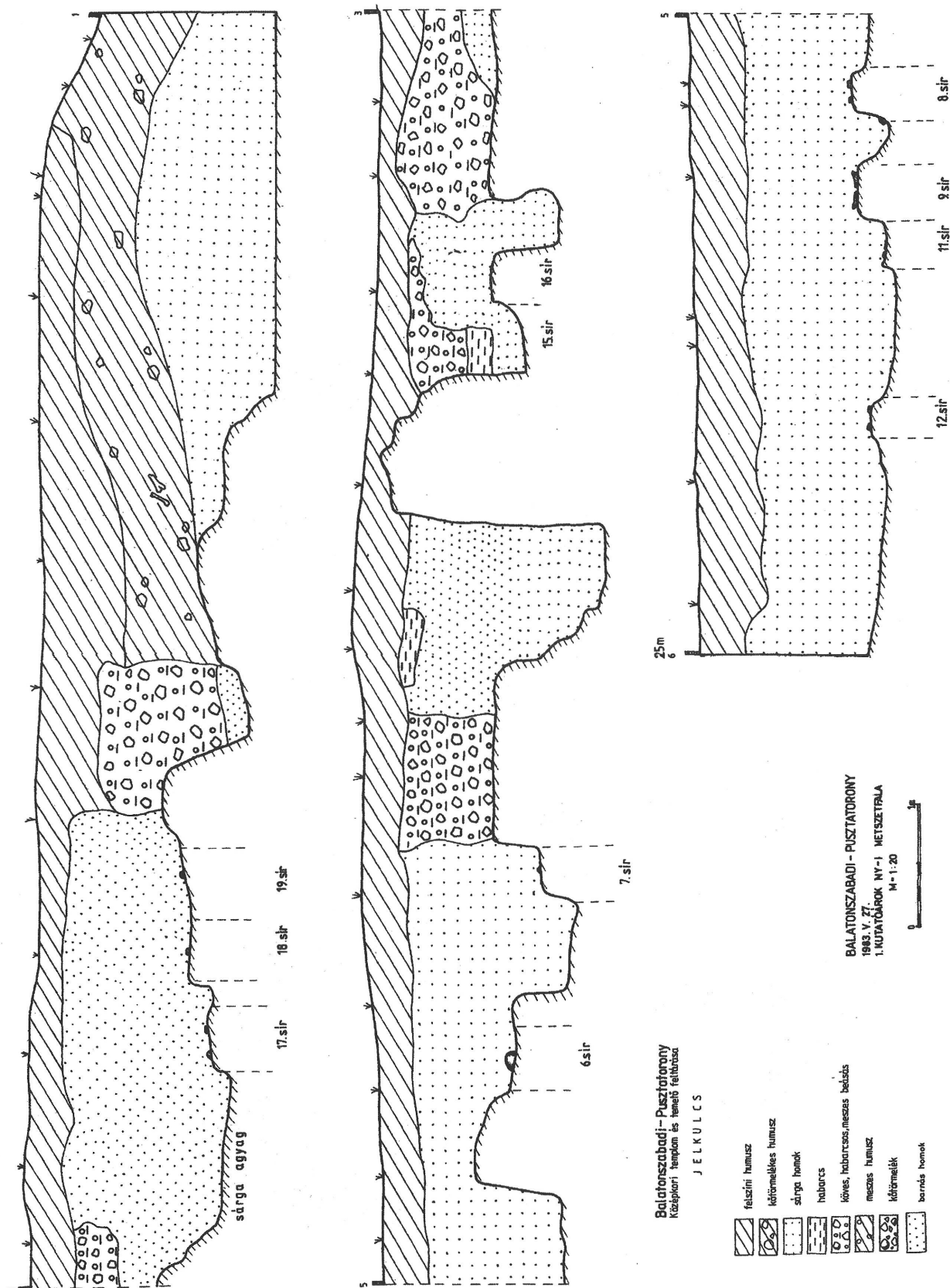
2. ábra. Balatonszabadi-Pusztatorony 1-3. számú lelőhelyei.
(M. Hrotkó Zsuzsanna rajza)

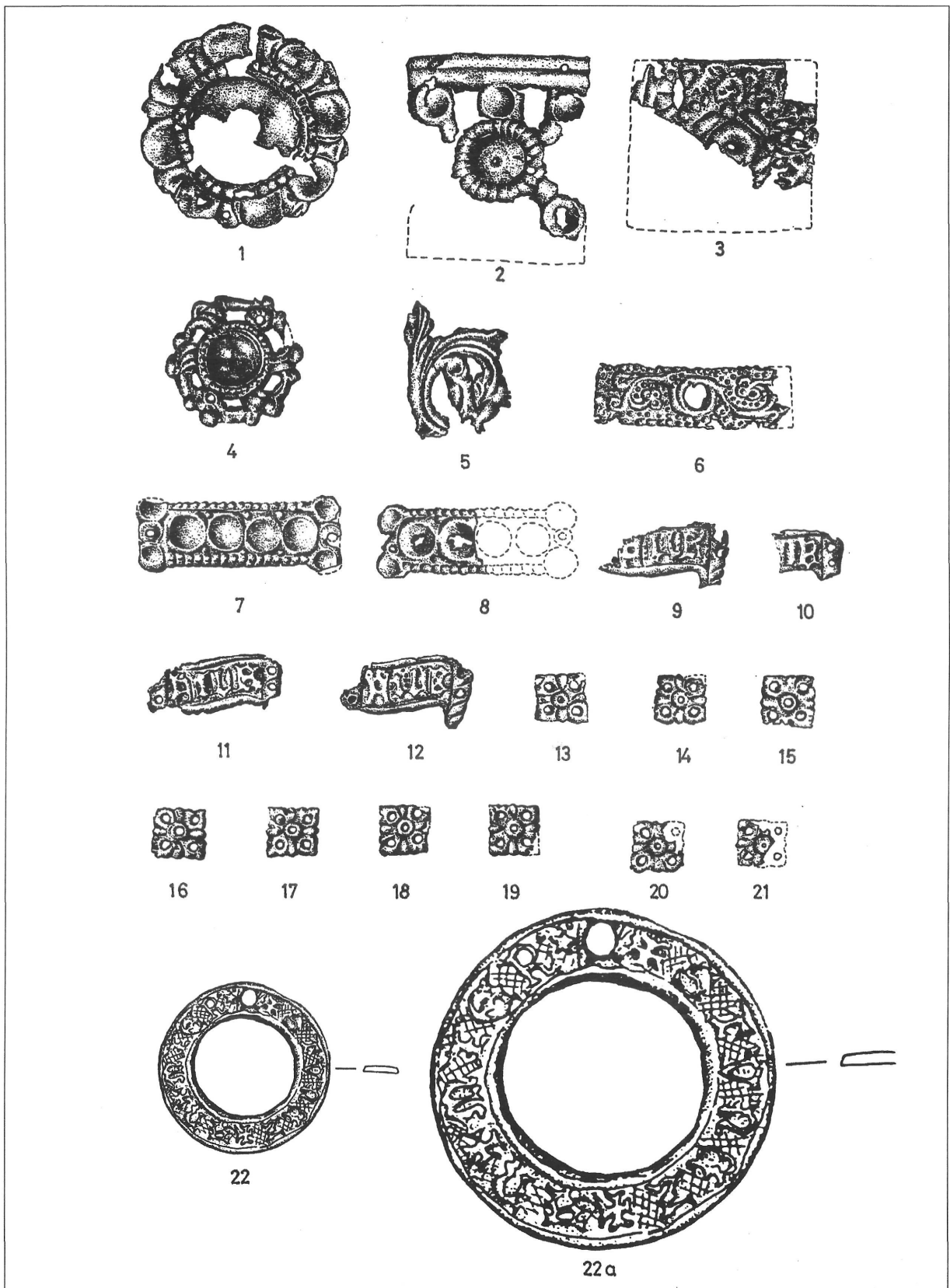
3. ábra. Balatonszabadi-Pusztatorony 2. számú lelőhelyén végzett 1983-as ásatás helyszínrajza.
(M. Hrotkó Zsuzsanna rajza)

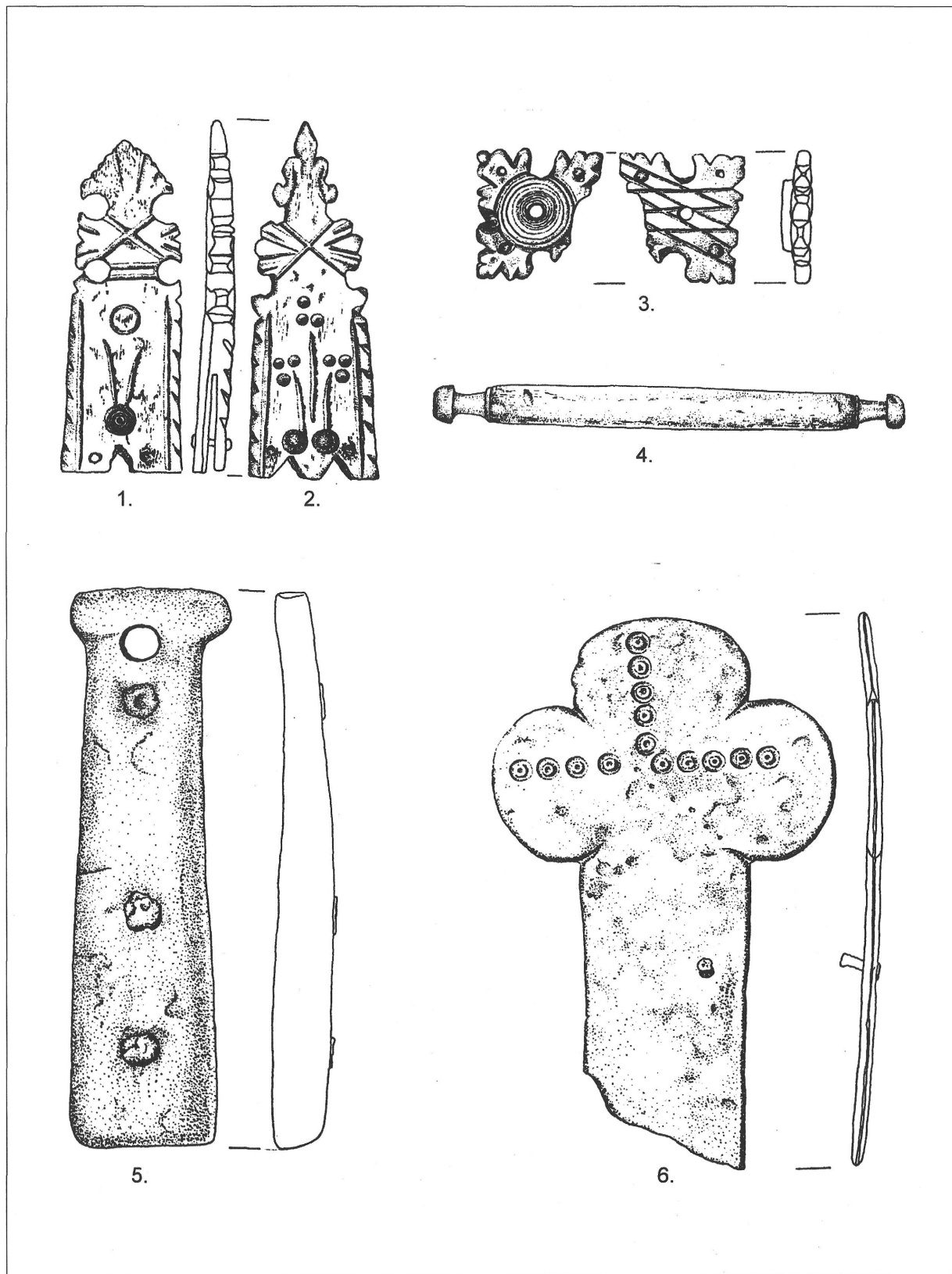
4. ábra. A feltárt temlom rekonstrukciós rajza
(M. Hrotkó Zsuzsanna)

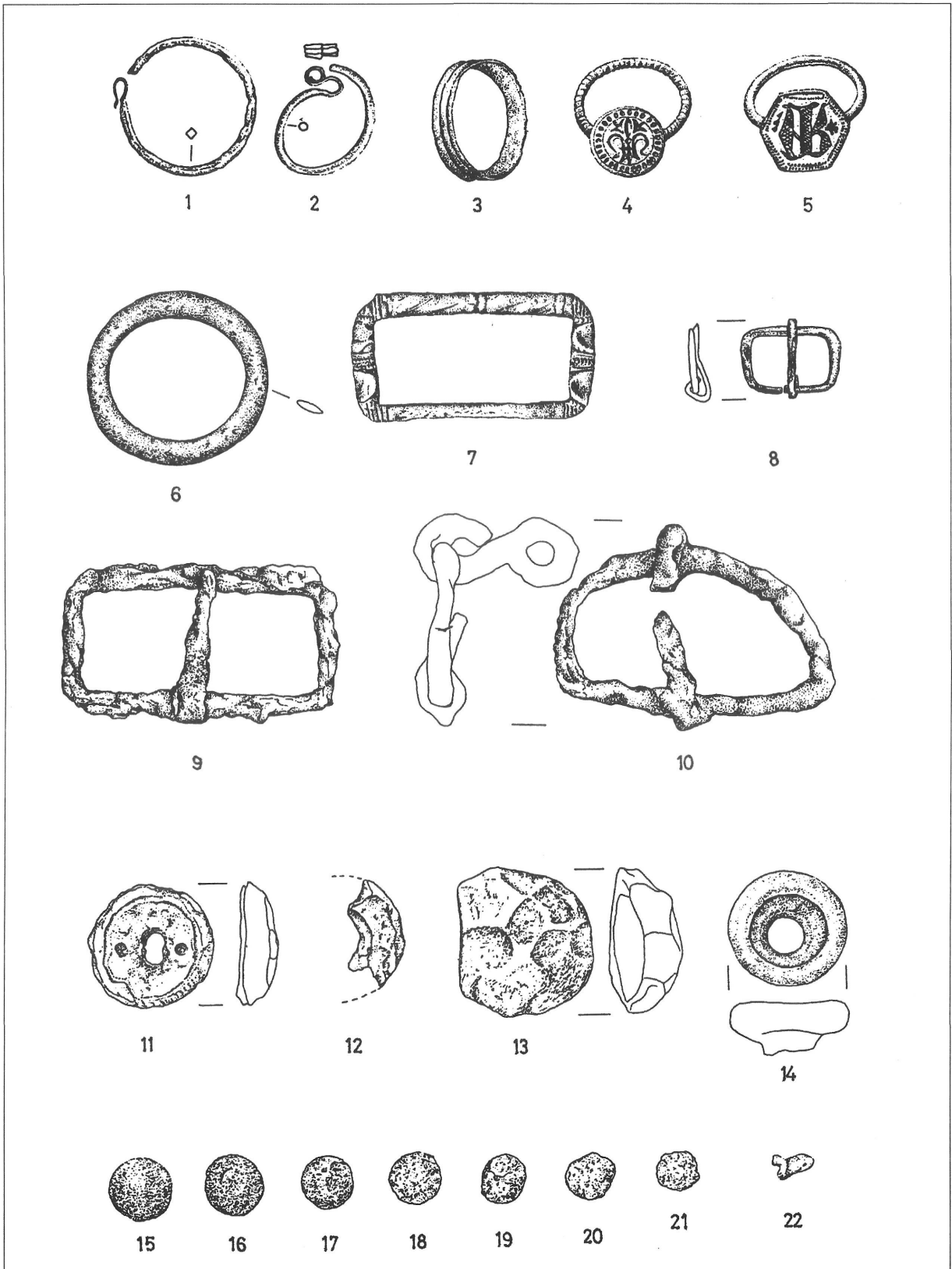
5.ábra. Az 1. számú kutatóárok Ny-i metszettel.(M. Hrotkó Zsuzsanna rajza)

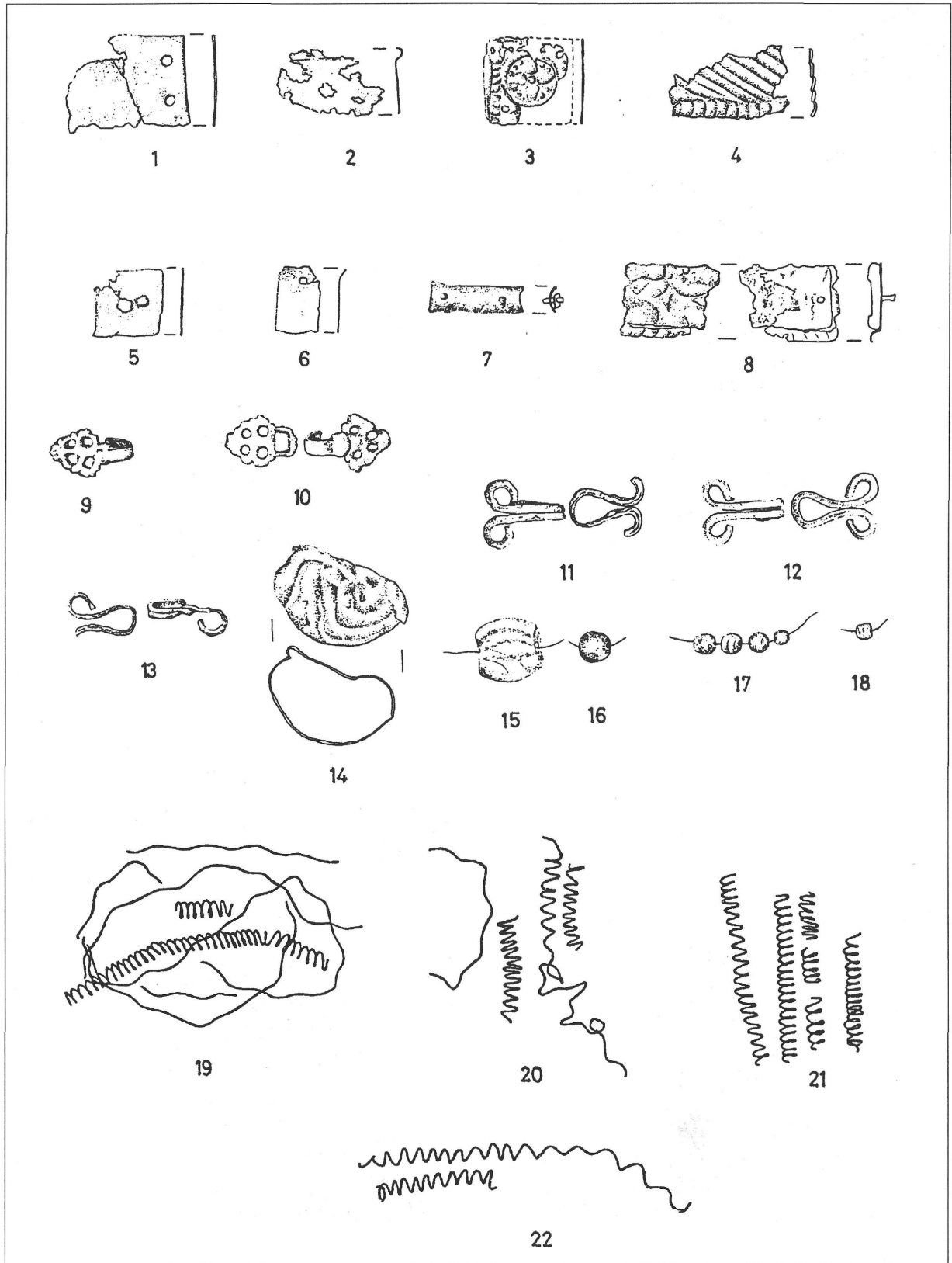
6.ábra. Balatonszabadi-Pusztatorony templom körüli temetőjének sírmellékletei: különböző mintájú, bronz övdíszek. (B. Sótonyi Mária rajza)

7.ábra. Balatonszabadi-Pusztatorony, temető sírmellékletei: csontosövek szíjvégei, verete és övmerevítő (1-4.), késnyél (5.), díszes bronz (6.).
(B. Sótanyi Mária rajza)

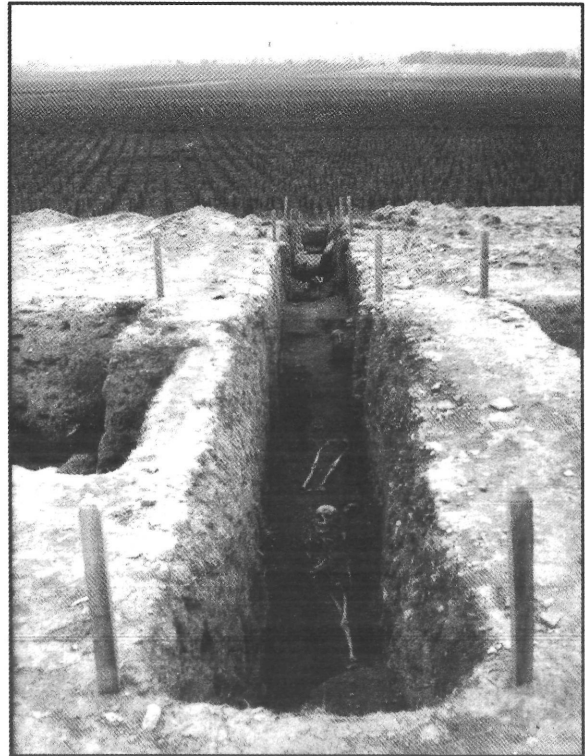
8. ábra. Balatonszabadi-Pusztatorony, temető sírjainak leletei: S végű hajkarikák(1-2.), gyűrűk(3-5.), bronzkarika (6.), csatok (7-10.), mérlegsúly (11.), bronz-és üvegtöredék(12-14.), bronzgolyók (14-21.).
(M. Hrotkó Zsuzsanna rajza)

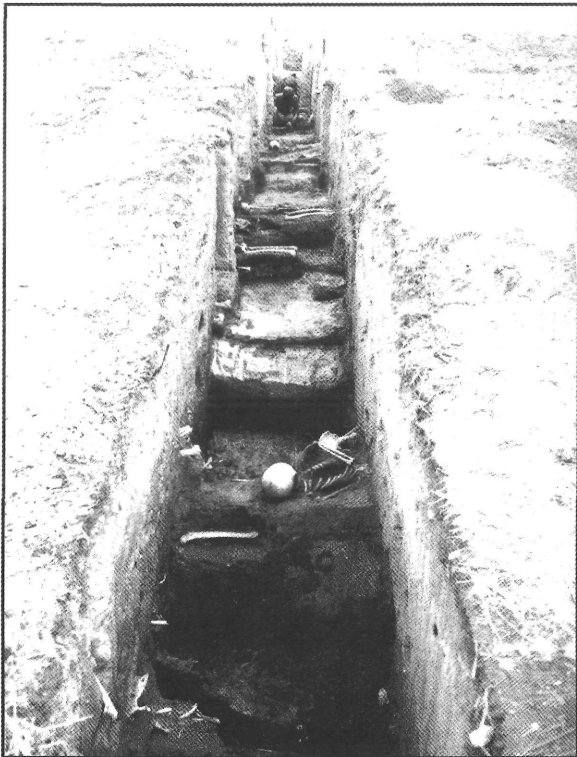
9. ábra. Balatonszabadi-Pusztatorony, sírleletek: övlemezek (1-8.), díszes ruha és párizsi kapcsok (9-13.), bordázott gomb (14.), gyöngyök (15-18.), pártaspirálok (19-22.).
(M. Hrotkó Zsuzsanna rajza).

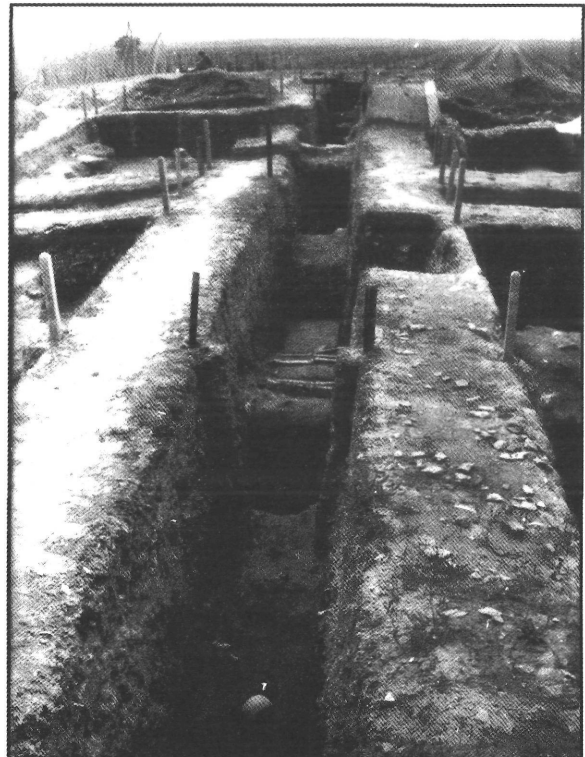
1

2

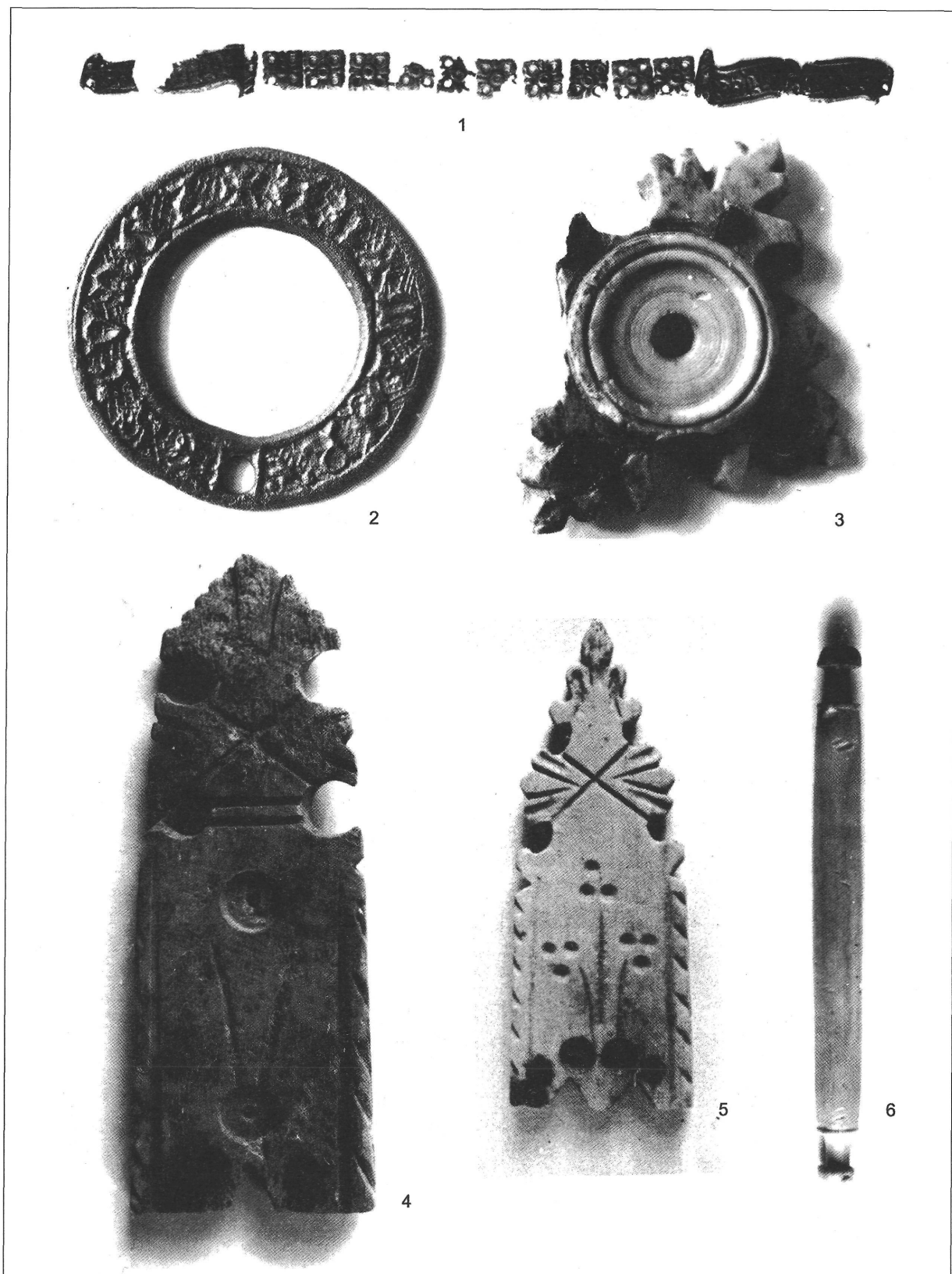

3

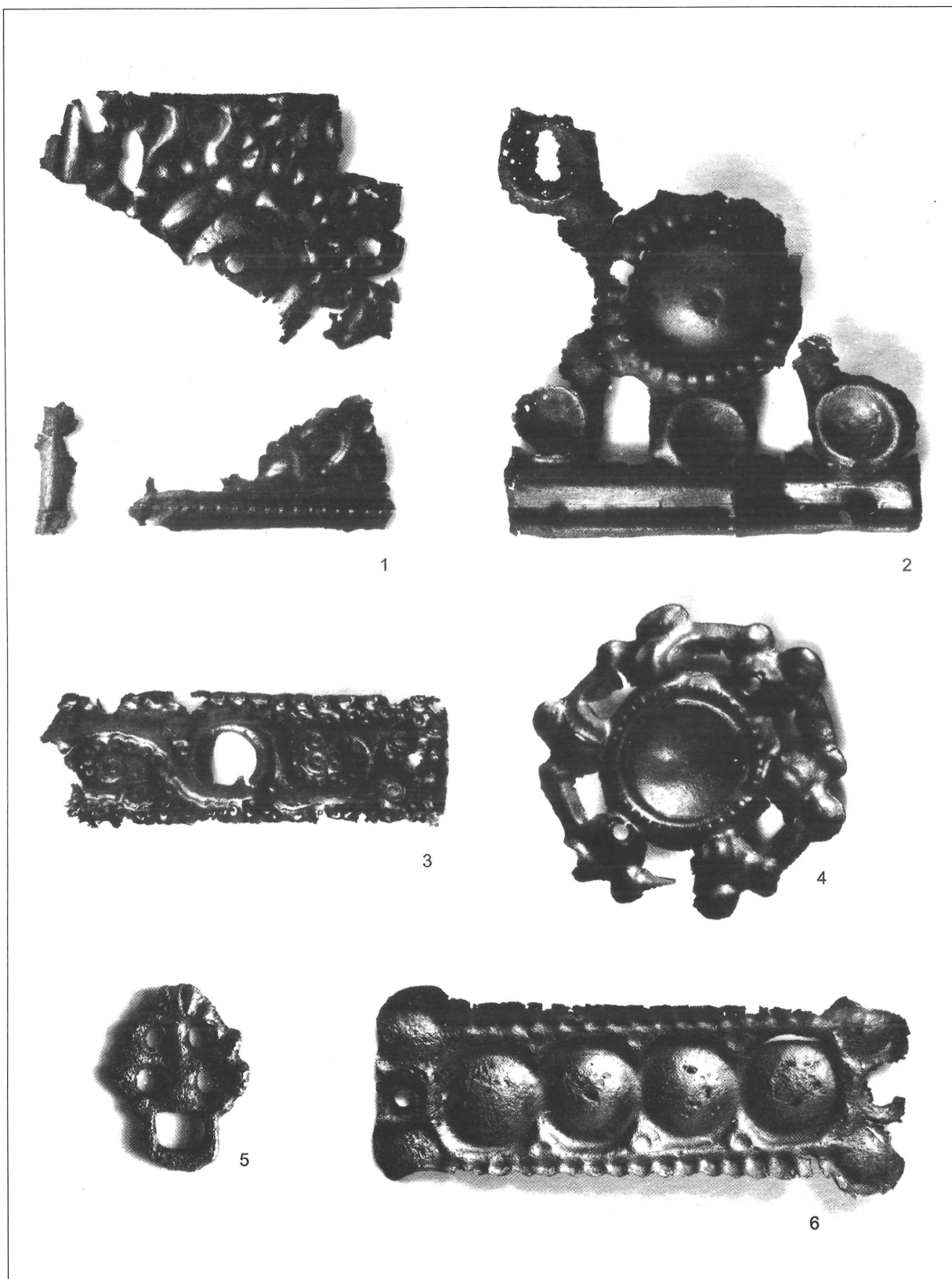
4

1.kép 1. Balatonszabadi-pusztatoronyi rom déli irányból az 1. számú kutatóárokossal;
 2. A 2. számú Ny-K-i irányú kutatóárok; 3. A 2. számú kutatóárok Ny-i irányból; 4. A toronyrom a szelvények
 feltárásakor (Fotó: M. Hrotkó Zsuzsanna)

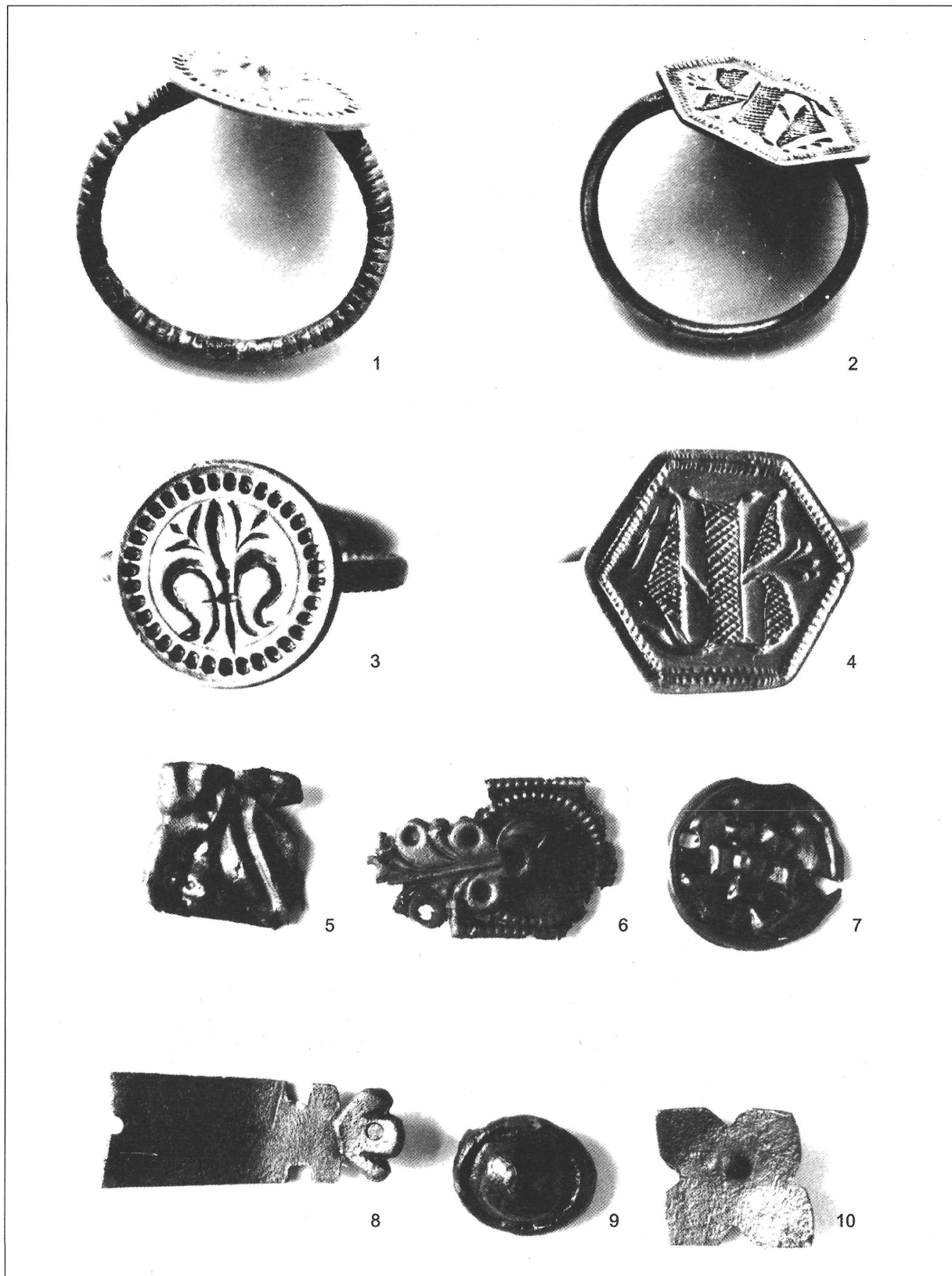
2. kép

1. A 31. sír övveretei; 2. Gótikus majusculas feliratú övcsat; 3-6. Csontos öv tartozékai
(Fotó:Gőzsy Gáborné)

3. kép

1-4,6. Préselt bronz övdíszek; 5. Szőlődíszes bronz ruhakapocs
(Fotó:Gőzsy Gáborné)

4. kép

1-4. Liliomos-életfás és majusculas feliratú bronz pecsétgyűrűk; 5-8, 10. Bronz övdíszek és gomb (9.)
(Fotó: Gózszy Gáborné)

5. kép

1. A 33. sír koponyáján előkerült pártadísz (Rekonstrukció: Marton Klára); 2-5. A sírokban és a környékükön előkerült Mária királynő és Zsigmond király pénzek (Fotó: Gözsy Gáborné)

The excavation of the area of the Middle Age in Balatonszabadi-Pusztatorony in late spring of 1983. I.

KÁLMÁN MAGYAR

In 1982 I discovered, by accident, an archeological treasure namely (Figure 2. 1.) the church on the top of the hill, (Figure 2. 2.) and the old village Szabadi which lay in a northeasterly direction from the hill. This was during the local inspection of the remarkable treasure of 5038 pieces of coins and jeweleries from the Middle Ages, that had been found on the field in Balaton-szabadi-Pusztatorony.

We started the excavation of the area of the Middle Age ruins in Pusztatorony in late spring of 1983. For one and half months we continued the excavation in 5 exploration-trenches. In the I-IV segment (IV/2) we were able to bring the church to light. The church was made of stone and brick and had a small tower attached to it, with two other rooms (which might have been the sacristy) on the northern side of the building.

The church can be dated back to the 11-14th century. This is based on the other archeological findings such as tombs and other objects discovered around the church. In 1333 - 1334 the church already played a significant role in the area. Around this time a massive tower stood nearby covering an area of 11 by 8 meters. A cemetery was found 35 meters from the western portal of the church. It was encircled by a ditch with a width of 6 meters, and a depth of 3 meters.

In addition to the general findings, in the cemetery of the Middle Age church from 12-15th century, we found bronze belt-plates, pressed and decorated with dots or indas and with patterns of Gothic flowers on them. Some of these characteristic were already known from the excavations in Kaposvár, Somogy Province, and from the cemetery of the clan-centre in Bodrog-Alsó-Bü. The so-called filigrained pieces have already been published in many parts of the country. (Figure 6.4.) The three pressed bronze pieces with the flower pattern that we found (Figure 6. 1-3) are remarkable and were made with highly valued skills. The belt-plates we found in grave number 31 can be considered a unique finding in the province of Somogy. (Figure 6. 9-22) The same goes for the belt with ornaments made of bones that we found in the exploration trench nr.1, segment nr. IV. (Figure 7. 1-4).

In grave number 31 we found a bent belt-end with the text minusculas plus a further 9 belt-plates that were smaller, filigrained and rosetted, and a circle-shaped bronze clip with an engraved net-ornament and the Gothic text „majusculas”.

According to Dr. Pál Lővei, another bronze clip found with the text of „STVNZ AN MIER” might have been made in the Germanic areas. Dr. Lővei reads this old-German text as „CHIP ON ME”, which is a call for protection against attack. The coins discovered may have been from the late 14th century or the early 15th century.

The elements of the the bone-belt such as the belt-stiffener (Figure 7. 4.) and the belt-end (Figure 7. 1.), the square-shaped pierced bone-belt ornament (Figure 7. 3.) and the related bone-end, that imitate a bronze one (Figure 7. 2.) are very special. Their age is defined by the dates of the coins found together with them, namely the late 14th century and the early 15th century. We know only the square pieces of belt-ornaments from Kötöcs and Somogyvár in the province of Somogy.

We can state that these belts with the Gothic pressed flower-pattern (Figure 6. 1-3.) and other ornaments might have been worn only by the most honourable and wealthiest persons. Only they were allowed to be buried near to the arch or in other places within a church. The person wearing the belt with the German text inscribed on it was buried also in the church-area. A diploma dating from 1370 does refer to the community that buried their dead in the church of Szabadi, namely the nobles de Zabady i.e. the noblemen from Szabadi. Probably they and the early settlers, the „szabadok” (editor: „szabad” in Hungarian means „free”), the people with the legal status of freedom, and their descendants were buried here, as well.

Archeologists have found persons wearing the so-called bone-belts and the round-shaped belt-clips with text on it (see Perkáta-belt) in the cemeteries in Pusztatorony. Scientists identified them as Cuman. We have reason to believe that the person who wore the round-shaped belt-clip with the text of „STVNZ AN MIER” i.e. „chip on me” found in the grave nr. 31 in Pusztatorony, Balatonszabadi, was a warrior, and one who had been in many fights in the late 14th and / or the early 15th century. Based on our current findings, we cannot confirm though, that the person was a Cuman.

Finally, we conclude that the findings in the church and around in Balatonszabadi-Pusztatorony are one of the most significant and remarkable findings of Hungarian cultural history of the 14th and 15th century, not only because of the unique pieces amongst the findings but in their quantity, too.